

Research Paper

State of Sensitive: Suspension and Elimination of the Law in Light of the Negation of the Exceptional Status¹

*Seyyed Abbas Hoseini Davarani¹ Masoud Akhavan Kazemi² Qodrat Ahmadian³

1. Ph.D. of Political Sociology, Razi University, Kermanshah, Iran

2. Associate Professor of Political Science, Razi University, Kermanshah, Iran

3. Associate Professor of Political Science, Razi University, Kermanshah, Iran

DOI: <https://doi.org/10.22034/ipsa.2024.514>

Receive Date: 01 July 2024

Revise Date: 05 September 2024

Accept Date: 23 September 2024

©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract

Introduction

The constitution is an oath between the government and the people, which is important. Still, throughout history, sometimes critical and extraordinary conditions have led to partial or full suspension of its principles for a while so that the crisis could be managed. This matter, which is referred to as a state of extraordinary, a state of emergency, and a "state of exception", has been accepted in some constitutions, which are called "intralegal" and in some others it is "extralegal", meaning it hasn't been mentioned in the constitution and is subject to the decision of the rulers.

But, the state of exception is far beyond the real crisis in a political system. New studies and theories have shown that today, all governments are facing a "permanent state of exception" and have put new types of it before our eyes. In this state, which Giorgio Agamben has worked on its archeology, governments forge the crisis and turn to multiple and permanent suspensions of law, to further advance their interests and control power over society.

By examining the issue of suspending the law in the Islamic Republic of Iran and its relationship with "intralegal" and "extralegal" approaches, considering that "the state of exception is a tool to control the society and further advance the government's goals", what's seen is: 1) Article 79 of the Constitution of the Islamic Republic of Iran explicitly orders the suspension of the law in critical and emergency states. 2) So far, a state of emergency has never been declared in the Islamic Republic, and Article 79 has never been executed, but compliance with the letter of the law and its final say is one of the frequent statements made by politicians. 3) Many signs and decisions indicating that we are facing a state of exception can be identified in Iran from the 1979 revolution until now, as Agamben described it, and not only ordinary laws but even the principles of the constitution are suspended, and even in higher orders has been eradicated. Something that can be referred to as a "state of sensitivity."

In Agamben's archeology, different forms of the state of exception include "anomie",

* Corresponding Author:
Seyyed Abbas Hoseini Davarani, Ph.D.
E-mail: abbasdavarani@ut.ac.ir

"state of emergency", "dictatorial state", "force of law", "full powers"¹, "the indeterminate legal area" and "state of security". Therefore, the state of sensitivity can also be considered as a form of state of exception. Hosseini Davarani (2022) has shown the "state of sensitivity" as an Iranian paradigm of a state of exception, which along with its common features with that state in Agamben's view, considers it to have special signs that are missed in other approaches, and this is the inconsistency of the Iranian state of exception with non-Iranian versions. In a "state of sensitivity", the suspension of the law never outwardly happens and the government always adheres to the execution of the letter of the law; however in this state, the law has been suspended through multiple interpretations, discriminate executions, and abundance of notes, law, lawmakers, and many illegal actions and decisions, are completely legal, and this has revealed a new form of state of exception. The framework of this article is a "state of sensitivity" as an Iranian type of state of exception. According to this theoretical framework, considering the never-execution of Article 79 the central question of this article is, "How does Iran's political system legally suspend and eradicate the law and make decisions in a state of sensitivity?"

Methodology

The method of this article is Paul Ricoeur's text-centered hermeneutics. According to Ricoeur's point of view, to understand and interpret a text, one must pass three stages of explanation, understanding, and appropriation. "Explanation" is an illustration and an inside look at the text. "Understanding" is an external look, and understanding the meaning and content of the text. The interpreter moves from what the text says (explanation) to what it talks about (understanding). In the third stage, the interpreter tries to appropriate the intention of the text by engaging with the text and its meaning. The interpreter wants to fill the space-time gap of their world with the world of the text to achieve a deep understanding of the text. The interpreter's familiarity with the world that the text introduces them provides a deeper understanding of itself. When faced with a text, we transfer ourselves to the world of the text, and this world determines the horizon of our desires and expectations from the text.

This article which relies on Ricoeur's point of view, will illustrate how the laws of the Islamic Republic can be exposed to unlimited readings and how the spoken and executive form of the law contradicts its written form, but due to the type of text, these contradictions will also bear a legal state. Multiple interpretations, discriminations in the execution of the law, various justifications in the reconciliation between the two fields of law and execution, and the abundance of the law and lawmakers show that law enforcement is far beyond the text of the law, and law is enforced without undergoing any changes, as per their administrators wish and this sums up the law. Thus, this article explains the 8 possibilities of the Constitution in this context and then moves from understanding to appropriation and analyzes itself, meaning it tries to show how the possibilities of the Constitution become a burden for permanent suspension and eradication of the law and expediency and sensitivity considered by the rulers in every era has ruled over the sphere of legal tradition. It should be noted that in this article, the three stages of explanation, understanding, and appropriation are intertwined, and it is impossible to draw a clear border between them.

Results and Discussion

According to the examination of the forms of exception in historical data, a separation must be recognized between the two acts of "negative" and "positive" when describing the exception. What we face in the positive act, is a state where all or part of the law is set

---

1. FR: Pleins pouvoirs

aside, and by maintaining its normativity, the "force of law" is taken from it - meaning that the norm of law exists but holds no executive power - which can be witnessed in the appearance of principle 79; but in the positive act, we are not facing the state, but the law of exception; meaning, the ruler "prefers to enact exceptional laws instead of declaring a state of exception". In this act, no law is suspended, but a law is introduced, and a new normativity and force of a law is revealed.

We can also identify other actions in the legal tradition of the Islamic Republic, that neither suspend the law nor even enact an exceptional law, but place the approval or non-approval of any new law under exception and sensitivity, and correspond either the complete or incomplete execution or non-execution or even discrimination in the execution to the sensitivity of the times. The hermeneutic examination of the principles of the constitution shows that the authors, willingly or unwillingly and with any intention and reason, provided possibilities that can provide a legal basis for justifying the state of sensitivity at any time. Something that may not have been noticed by the authors of the constitution, but this issue is most related to the declaration and continuation of the "state of sensitivity" in the Islamic Republic. In this essay, these possibilities have been examined in the 8 titles of the fourth principle, government decree, expediency discernment council, interpretation of the constitution, the Supreme National Security Council, legal restrictions, law-making institutions, and the abundance of laws and notes, which have replaced principle 79 and can suspend the law not temporarily but permanently, without declaring a state of emergency. In other words, this essay shows that the suspension and eradication of the law in the current sensitive state of the Islamic Republic of Iran relies on concepts such as "according to Islamic standards, government rulings, problems of the system, general policies of the system, legal interpretation, legal restrictions", principles such as "principle 4, 5, 22, 24, 25, 33, 57, 62, 98, 107, 110, 164, 165, 168, 176", procedures such as "multiple legislative institutions and a large number of laws, notes and documents and models", which can be referred to as "illegally constructed legal system" and supports the state of exception without declaring that state.

The possibilities of the legal tradition of the Islamic Republic of Iran for the legal and permanent suspension of the law	Concepts	According to Islamic standards, government rulings, system problems, general policies of the system, legal interpretation, legal restrictions
	principles	Principle 4, 5, 22, 24, 25, 33, 57, 62, 98, 107, 110, 164, 165, 168, 176
	Procedures	A large number of legislative bodies, a large number of laws, a large number of notes, a large number of documents, and models

Conclusion

What is meant by the state of exception and its relevant concepts in the "science of law", is that every political system faces unexpected and unusual phenomena and crises such as foreign war, civil rebellion, revolution, starvation, and other similar cases, in which management by the ordinary laws may be impossible and therefore governed by laws, and therefore by temporarily putting aside those laws, through the laws corresponding to the crisis, and exit that state and protect the constitution and legal tradition. This is what has been accepted in all the legal traditions in the world, whether with acknowledgment in the constitution such as France, or without acknowledgment in the constitution such as the United States of America, and has always existed throughout history since the Roman Republic until today. Article 79 of the Islamic Republic Constitution has clearly ordered this temporary suspension to overcome crises.

But from the perspective of political science and political sociology, and perhaps even from the perspective of the philosophy of law, when we look at the state of exception, something different from the science of law is revealed to us, something that Benjamin

and Agamben put in scientific order and realized that the state of exception, has become an excuse for the rulers to suspend the law for their interest and based on their intentions whenever they wish, and today this suspension is never temporary but has become permanent. Even according to Agamben, today's state of exception has become a security and police situation to control the society in the framework of a "camp" and "nude life" with extensive and imperceptible biometric methods.

According to the presented explanations, the governing political system enjoys a permanent state of exception on a large horizon for Iran, also under the title of "state of sensitivity." A state that is like other forms of states of exception and apart common characteristics, has its unique characteristics. Although in the science of law, managing a state of exception is within the framework of principle 79 and it is natural and accepted based on its suspension and eradication of the law, but from the perspective of political science and philosophy and Agamben's theoretical framework, although principle 79 has never been executed, but it doesn't mean that the law isn't suspended and eradicated in the Islamic Republic. Rather, the governing political system in Iran, by holding on to the possibilities hidden in the constitution, suspended the restrictive principle of Article 79 and uses those possibilities to manage the constant sensitive and exceptional state, so that it is never accused of suspending the law or lawlessness.

If in the framework of the state of emergency contained in the science of law, states of emergency result from war, rebellion, and unusual and possible cases that are probable to occur and overshadow the society, but the authors' view is in the light of "appropriation" is that these cases are defined differently and in the governing state of sensitivity in Iran and has become a permanent state. The state of sensitivity is caused by the necessity of the formation of a new Islamic civilization, the requirements of the reappearance of the Muhammad al-Mahdi era, the spread of pure Islam, confronting the cultural invasion, self-sufficiency, job creation, sanctions, supporting the world's underprivileged, and many other matters. Therefore, management and governance appropriate to these states of sensitivity that have continued since the beginning of the Islamic Revolution until now, on the one hand, require the eradication and suspension of the law, and on the other hand, it is not possible to use Article 79.

This mechanism shows that the political system, following the possibilities of the constitution, never faces the accusation of "suspension of the law", especially the constitution, and any decision, even a decision that conflicts with the principles of the constitution and Sharia, is legal and considered superior; however it must be said that this system is not a suspending the law, but eradicates the constitution and clearly contradicts with the republic, which is considered legal according to sensitivity. Since the state is considered sensitive, the ordinary process of solving problems is put aside, a council or an assembly, a document, a model, a law, and a note are brought forward for any field and arena to write the law beyond the law and establish a control society.

Keywords: State of Exception, State of Sensitive, Suspension of the Law, Constitution, Islamic Republic of Iran.

Resources

Agamben, G, (2005), *State of Exception*, translated by Kevin Attell, Chicago, The university of Chocago press.

Agamben, G, (2013), *For a Theory of Destituent Power*, *Public lecture in Athens*, In: www.chronosmag.eu/index.php/g-agamben-for-a-theory-of-

destituentpower.html

Agamben, G, (2015), *De l'Etat de droit à l'Etat de sécurité, le monde*, In:

https://www.lemonde.fr/idees/article/2015/12/23/de-l-etat-de-droit-a-l-etat-de-securite_4836816_3232.html

Aghababaei, H, (2021), "A comparative study of emergency law with a look at the management of COVID-19 disease; from legal foundations to imposing criminal intervention", *The Judiciarys Law Journal*, 85(116), 1-31. (In Persian)

Ahmadi, B, (2001), *Structure and hermeneutics*, Tehran: Gameno. (In Persian)

Amid Zanjani, A.A, (2000). *Political jurisprudence*. V 2, Tehran: Amir Kabir. (In Persian)

Amiri, M, Haqqanah, R, & Mohammadian, A. (2017). "A Research into the Nature of a Governmental Ruling", *Islamic Government*, 21(4), 33-54. (In Persian).

Arasta, M, Habibzhad, S.A. & Goodarzi, A. (2023). "Legal Requirements to Guarantee the Implementation of the General Policies of the System". *Public Law Studies Quarterly*, 53(2), 811-829. (In Persian)

Babayi, M. (2011), "The legality of the government order", *Islamic government*, 62 (4), 129-154. (In Persian).

Elahi Khorasani, A, (2010), "The validity of a government ruling in the case of certainty against the facts", *Political Science*, 49 (1), 13-36. (In Persian).

Esmaeili, M, & Mansourian, M. (2013). "An Introduction to the role of Iran's Islamic Parliament in the proper execution of the general policies". *Public Law Knowledge Quarterly*, 1(2), 1-22. (In Persian)

Gholami, A., & Bahadori Jahromi, A. (2013). Meaning, Nature and Supervision of the Implementation of General Policies of Government. *Public Law Knowledge Quarterly*, 2(3), 51-72. (In Persian).

Harisi, K, & Soleymani, M, (2016), "Suspension of Rights and Liberties in the Constitution of the Islamic Republic of Iran with an Eye to the Human Rights Documents", *Islamic Law*, 13(50), 37-60, (In Persian)

Hoseini, M. & Fayazi, D. (2019), *The legal system of the exceptional status of theoretical foundations and scientific approaches*, Tehran: Supreme National Defense University, (In Persian).

Hoseini Davarani, S. A. (2023). "Sensitive state: displaying the Aporia of law and exception in the Islamic Republic of Iran". *Research Letter of Political Science*, 18(1), 47-88. (In Persian)

Hosseini Khamenei, S.M. (1990). "Article 4 of the Constitution", *Lawyers*

- Association*, 152 & 153, 7-42. (In Persian)
- Hashemi, S.M. (2014). *Fundamental Rights of the Islamic Republic of Iran, Volume II: Sovereignty and Political Institutions, Sixth Edition*, Tehran: Mizan. (In Persian)
- Javadi Amoli, A. (2002). *Velayat Faqih: jurisprudence and justice Velayat*, Qom: Asra. (In Persian)
- Jazaei, M & Najafzadeh, R. (2021). "State of exception and Coronation of corona in politics". *Political and International Approaches*, 13(1), 177-206, (In Persian)
- Khomeini, S.R. (2006). *Imam's book*. Tehran: Imam Khomeini Editing and Publishing Institute. (In Persian)
- Kabi, A, & Fattahi Zafarghandi, A. (2016). "General Policies of the System; The Strategy of Promoting the Legislative System in the Islamic Republic of Iran". *Public Law Knowledge Quarterly*, 5(15), 99-122. (In Persian).
- Khalili, M. (2021), *labyrinth of the constitution*, Tehran: Mizan. (In Persian).
- Khalili, M. (2023), *The speech lesson of the bombs planted in the constitution, The ninth session*. In <https://t.me/kabkekebek> .(In Persian).
- Katouzian, A.N. (2004). "Logical principles governing the interpretation of the Constitution". *Basic Rights*, 2(3). 308-303. (In Persian).
- Mohebbi, D & H, Karami, (2016), "The nature of response patterns to emergency situations with emphasis on the Constitution of the Islamic Republic of Iran", *Scientific Journal of Security Horizons*, 9(32), 67-98, (In Persian).
- McConkey, M, (2013), "Anarchy, Sovereignty, and the State of Exception: Schmitt's Challenge", *The Independent Review*, 17(3), (Winter 2013), 415-428.
- Mashhadi, A, Daraee, A, & gharloghi, S. (2020). Exceptional conditions and exceptions to the rule of law (Case study of the approach of constitutional experts to emergency situations). *The Journal of Modern Research on Administrative Law*, 2(4), 39-56. (In Persian)
- Motahari, M, (1989), *Islam and the demands of time*, first volume, Tehran: Sadra. (In Persian)
- Nasiri Hamed, R. (2020), "The Corona crisis as an opportunity to reflection on the current political situation", *Research Letter of Political Science*, 15(2), 225-261, (In Persian)
- Palmer, R. (1998), *Hermeneutics*, translated by Saeed Hanaei, Tehran: Hemes. (In Persian)
- Rigi, J, (2012), "The Corrupt State of Exception: Agamben in the Light of Putin",

- Social Analysis: The International Journal of Anthropology*, 56 (3), 69-88.
- Seifi Mazandarani, A.A. (2007). The reason for Tahrir al-Wasila: Velayat al-Faqih, Tehran: Imam Khomeini Institute for Organizing and Publishing Works. (In Arabic)
- Schmitt, C, (2014), Dictatorship. From the Origin of the Modern Concept of Sovereignty to Proletarian Class Struggle, Translated by M. Hoelzl and G. Ward, Cambridge: Polity Press.
- Schmitt, C, (2005), Political Theology. Four Chapters on the Concept of Sovereignty, Translated by G. Schwab, Chicago: University of Chicago Press.
- Sahmloo, B & A Yoosefi, (2013), "Rules governing the declaration of a state of emergency and the application of extraordinary criminal restrictions", *Journal of Law Research*, Special Issue N14. 103-130, (In Persian).
- Safarahang, R. (2020). A Trans theoretical critique of the ontological foundations of government governance in health policy-making to control the COVID-19 pandemic (Case study of Iran). *Research Letter of Political Science*, 15(2), 183-224. (In Persian).
- Vaezi, A. (2001). An introduction to hermeneutics. Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Thought. (In Persian).
- Yosefzadeh, M, & S.H. Malakooti Hashjin, (2018). "Examination of the Special Representative of the Supreme Leader in Emergency Situations; A look at Carl Schmidt's thought and the system of constitutional of the Islamic Republic of Iran". *Basic Rights*, 15(29), 91-119. (In Persian).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

وضعیت حساس: زدایش و آویزش قانون در پرتو نفی وضعیت استثنایی^۱

* سید عباس حسینی داورانی^۱ مسعود اخوان کاظمی^۲ قدرت احمدیان^۳

۱. دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

۲. عضو هیئت علمی گروه علوم سیاسی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

۳. عضو هیئت علمی گروه علوم سیاسی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: <https://www.samimnoor.ir/view/fa/SimilarityResult7?ItemID=3172878746/2%>

 <https://dori.net/dor/20.1001.1.1735790.1403.19.2.3.9>

چکیده

تبیین پیوند فرد و جامعه، دولت و شهروندان و تضمین آزادی و عدالت در یک جامعه سیاسی، از جمله آرمان‌های قانون اساسی و شرایط نگاهبانی از آن است؛ اما وجود موقعیت‌های اضطراری، سبب تعلیق زودگذر اجرای قانون می‌شود که در بیشینه سنت‌های حقوقی دنیا پذیرفته شده است؛ هرچند تکاپوهای علمی تازه بر این نکته مبتنی است که دولت مدرن برپایه این رویه حرکت می‌کند که با دراندازی اضطرارهای برساخته، همواره به آویزش قانون روی می‌آورد. واکاوی این مسئله در ساختار جمهوری اسلامی ایران، داستان بلند و ناهم‌تایی را نسبت به آنچه در سطح جهانی است، پیش چشم ما قرار می‌دهد که با نام «وضعیت حساس» می‌توان به آن پرداخت؛ وضعیت دوگانه‌ای که حاکمان، هرگز خود را در برابر آویزش قانون قرار نمی‌دهند، اما این آویزش را به‌طور قانونی پیش می‌برند. نوشتار حاضر، تکاپویی درباره این معماست که «سامان سیاسی ایران، چگونه به‌طور قانونی به آویزش و زدایش قانون و تصمیم‌گیری در وضعیت حساس می‌پردازد؟». برآیند این مقاله که با روش هرمنوتیک متن محور به‌دست آمده است، نشان می‌دهد که سنت قانون اساسی ایران، از امکان‌هایی برخوردار است و از عبارتهایی بهره‌گرفته و نهادهایی را استوار ساخته که با تمسک به آن‌ها و بدون اعلام آویزش قانون، وضعیت همیشه آویزش و حتی زدایش قانون را درپیش گرفته و آن را اجرای مّر قانون می‌داند.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۱۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۰۲

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

وضعیت استثنایی،
وضعیت حساس،
تعلیق قانون، قانون
اساسی، جمهوری
اسلامی ایران

* نویسنده مسئول:

سید عباس حسینی داورانی

پست الکترونیک: abbasdavarani@ut.ac.ir

مقدمه

پاسداشت قانون اساسی، به‌عنوان میثاق دولت و مردم، اهمیت شایانی دارد؛ زیرا تعیین‌کنندهٔ افق تصمیم‌گیری، سیاست‌گذاری، و حکمرانی در همهٔ شئون است؛ اما شرایط بحرانی و فوق‌العاده در طول تاریخ همواره سبب شده است که گاهی و در مدت‌زمانی اندک برخی یا همهٔ اصول آن به‌منظور مدیریت بحران با تعلیق یا آویزش^۱ روبه‌رو شوند. این مسئله که از آن با عنوان‌هایی مانند وضعیت فوق‌العاده، وضعیت اضطراری، و «وضعیت استثنایی»^۲ یاد می‌شود، در برخی از قوانین اساسی موردپذیرش قرار گرفته که آن را «درون‌قانونی» می‌گویند و در برخی دیگر «برون‌قانونی» است؛ به‌این معنا که در قانون اساسی به آن اشاره‌ای نشده و تابع تصمیم حاکمان است.

اما وضعیت استثنایی، بسیار فراتر از وجود بحران واقعی در یک سامان سیاسی است. مطالعات و نظریه‌های تازه نشان می‌دهد که امروزه همهٔ دولت‌ها با یک «وضعیت استثنایی دائمی» روبه‌رو بوده و گونه‌های تازه‌ای از آن را پیش چشم ما قرار داده‌اند. در این وضعیت که جورجو آگامبن^۳ ایتالیایی به دیرینه‌شناسی^۴ آن روی آورده، حکومت‌ها به جعل بحران پرداخته و در راستای پیشبرد منافع و افزایش قدرت کنترلی خود بر جامعه، به آویزش پیاپی قانون روی می‌آورند.

در بررسی مسئلهٔ آویزش قانون در جمهوری اسلامی ایران و نسبتش با رویکردهای «درون‌قانونی» و «برون‌قانون»، با درنظر داشتن این گزاره که «وضعیت استثنایی، ابزاری برای کنترل جامعه و پیشبرد اهداف حکومت است»، آنچه پیش چشم قرار می‌گیرد: (۱) رویکرد درون‌قانونی وضعیت استثنایی، در اصل ۷۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی آشکار است؛ اصلی که آشکارا به تعلیق قانون در وضعیت بحرانی و اضطراری حکم کرده است؛ (۲) تاکنون هیچ‌گاه در جمهوری اسلامی، وضعیت اضطراری اعلام نشده و اصل ۷۹ نیز تاکنون هیچ‌گاه اجرانشده است، بلکه رعایت میرّ قانون و فصل‌الخطاب بودن آن، از گزاره‌های پرتکرار دولتمردان است؛ به‌گونه‌ای که حتی در بحرانی‌ترین شرایط و در دورهٔ جنگ تحمیلی نیز، اعلام وضعیت اضطراری نشده و سامان سیاسی، خود را به‌دور از آویزش قانون، هرچند به مدت

1. Suspension
2. State of exception
3. Giorgio Agamben
4. Archaeology

کوتاهی، می‌داند؛ ۳) نشانه‌ها و تصمیمات بسیاری را می‌توان از لحظه انقلاب اسلامی تاکنون شناسایی کرد که نشانگر آن است که ما در ایران با یک وضعیت استثنایی، آن‌چنان‌که آگامبن در نظر دارد، روبه‌رو هستیم و در آن نه تنها قوانین عادی، بلکه حتی اصول قانون اساسی نیز با آویزش و حتی در مرتبه‌ای بالاتر، با زدایش دائمی روبه‌رو شده است؛ چیزی که می‌توان از آن با عنوان «وضعیت حساس» یاد کرد.

وضعیت حساس یا «برهه حساس کنونی»، پارادایم ایرانی وضعیت استثنایی و یکی از ریخت‌های آن به‌شمار می‌آید که در کنار همسانی نشانه‌ها، خود دارای نشان‌های ویژه و منحصر به فردی است. براساس این چارچوب نظری و با در نظر داشتن ۳ گویه یادشده، پرسش کانونی نوشتار حاضر این است که «با وجود عدم اجرای اصل ۷۹، سامان سیاسی ایران چگونه به‌طور قانونی به آویزش و زدایش قانون و تصمیم‌گیری در وضعیت حساس می‌پردازد؟»

برپایه روش هرمنوتیک متن‌محور ریکور، به‌نظر می‌رسد، سنت حقوقی جمهوری اسلامی ایران، اصولی را پیش‌بینی کرده و در قانون اساسی از عبارت‌هایی بهره گرفته و نهادهایی را استوار ساخته است که با تمسک به آن‌ها و بدون اعلام وضعیت استثنایی و آویزش قانون، وضعیت همیشه استثنا و آویزش و زدایش^۱ قانون را در پیش گرفته و این عمل را اجرای مَرّ قانون دانسته است. در واقع، نتیجه پژوهش نشان می‌دهد که اگرچه اصل ۷۹ قانون اساسی هیچ‌گاه اجرایی نشده و در هیچ شرایطی به آن استناد نشده است، در مقابل می‌توان مفاهیم، اصول، رویه‌ها، و نهادهایی را شناسایی کرد که وضعیت استثنایی را در جمهوری اسلامی براساس قانون اساسی نشان داده و هر آویزش و زدایشی را قانونی و حتی عادی نشان می‌دهد.

۱. پیشینه پژوهش

«وضعیت حساس» و «وضعیت استثنایی» و مفاهیم هم‌پیوند آن، دو گستره‌ای است که اگرچه نایکسان، اما در یک چارچوب کلی قرار می‌گیرند. درباره مفهوم نخست، جدای از نوشته‌های رسانه‌ای با قید «برهه حساس کنونی»، باید به تنها نگاشته نظری با عنوان «وضعیت حساس: نمایش آپوریای قانون و استثنا در جمهوری اسلامی ایران» نوشته سیدعباس حسینی داورانی (۱۴۰۱) اشاره کرد. در این مقاله براساس دیرینه‌شناسی فلسفی آگامبن، وضعیت حساس به‌عنوان یکی از ریخت‌های وضعیت استثنایی معرفی شده که نشانه‌های آن شامل منطقه

1. Abrogation

تعیین ناپذیر حقوقی و نمایش تفسیرها، تبعیض‌ها، و فراوانی قوانین و تبصره‌ها در جمهوری اسلامی است که در هر دوره بازتولید و بر حجم آن افزوده می‌شود. در این نوشتار نیز وضعیت حساس، آن‌گونه که در مقاله یادشده نشان داده شده، به‌کار رفته است.

اما فراورده‌های علمی در حوزه مفهوم دوم، کم‌تعداد است و همین تعداد نیز تنها از زاویه‌ای به این مسئله پرداخته‌اند:

حسینی و فیاضی (۱۳۹۸) در کتاب «نظام حقوقی وضعیت استثنایی: بنیان‌های نظری و رهیافت‌های عملی» به بررسی وضعیت اضطراری در ایران با تمسک به اصل ۷۹ و بند ۸ اصل ۱۱۰ پرداخته و تأثیرات پرشمار و ناکارآمدی‌های آن را بررسی کرده‌اند. آن‌ها بر این نظرند که وضعیت اضطراری در ایران، ناکارآمد و دچار خلأهای قانونی همراه با موازی‌کاری است.

مشهدی، دارابی و قارلقی (۱۳۹۹) در مقاله «شرایط استثنایی و استثنای حاکمیت قانون: موردپژوهشی رویکرد خبرگان قانون اساسی به وضعیت‌های اضطراری»، دیدگاه خبرگان قانون اساسی از منظر حاکمیت قانون و حقوق عمومی را بررسی و با شماره کردن اصول ۹، ۶۸، ۷۸ و ۷۹ به این نتیجه رسیده‌اند که نگرش نهایی خبرگان قانون اساسی، متأثر از رویدادهای تاریخی گذشته، پذیرش شرایط استثنایی در مواقع مختلف با رویکردی معقول و منضبط بوده است.

هریسی‌نژاد و سلیمانی (۱۳۹۵) در مقاله «تعلیق حقوق و آزادی‌ها در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در پرتو اسناد حقوق بشری» تنها با اشاره به اصل ۷۹ به این رسیده‌اند که چیزی با عنوان تعلیق حقوق و آزادی‌ها در شرایط اضطراری در قانون اساسی مقرر نشده است.

نصیری حامد (۱۳۹۹) در مقاله «بحران کرونا به مثابه مجالی برای بازاندیشی در وضعیت سیاسی اکنون»، وضعیت استثنایی در ایران را در پرتو همه‌گیری کرونا، بررسی و نتیجه گرفته است که جامعه ایران، همچون جوامع دیگر، در مواردی متأثر از اقتضاهای ناشی از برقراری شرایط استثنایی، از جمله تعلیق قانون بوده، اما به سبب عدم نفوذ قانون یا ابهام در مفاد آن، دچار مشکل مضاعف است.

ملکوتی هاشم‌زاده (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «واکاوی اختیارات ویژه مقام عالی حکومتی در وضعیت اضطراری؛ نگاهی بر اندیشه کارل اشمیت و نظام حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران»، اختیارات فوق‌العاده رهبری در شرایط اضطراری برای تأمین

مصلحت نظام را واکاوی کرده و در نتیجه‌ای نه‌چندان روشن، به تناقض میان اصل ۷۹ و اصل ۱۱۰ درباره حق و آزادی‌های بنیادین شهروندان در قانون اساسی رسیده‌اند.

نجف‌زاده و جزایی (۱۴۰۰) در مقاله «وضعیت استثنایی و کرونارنگی سیاست»، با کاربست وضعیت استثنایی در دوره کرونا به مقایسه آن در ایران و فرانسه روی آورده و با اشاره به اصل ۷۹ قانون اساسی که می‌توانست به کار گرفته شود، به این انداز رسیده‌اند که کرونا در فرانسه با افزایش اختیارات دولت، عرصه را برای مداخله‌های زیستی سیاسی در جامعه فراخ‌تر کرد، اما در ایران با وجود بسیج منابع، زیست‌سیاست شهروندان را نشانه نگرفت و ویژگی‌های سیاسی ساخت دولت سبب شد تا وضعیت استثنایی کنونی، تنها روشن‌کننده تراکم بحران‌ها باشد.

آقابابایی (۱۴۰۰) «مطالعه تطبیقی حقوق وضعیت اضطراری با نگاهی به مدیریت بیماری کووید ۱۹؛ از مبانی قانونی تا تجویز مداخله کیفری»، کرونا را با مطالعه‌ای تطبیقی-حقوقی بررسی کرده است. یافته‌های وی نشان می‌دهد، هرچند وجود سازوکار شورای عالی امنیت ملی، مشکل‌گشای مقررات تجویزی و شرایط پیش‌بینی نشده بوده، اما با توجه به اصل ۷۹ قانون اساسی و بهره‌مندی از تجربه کشورهای مختلف، تدوین حقوق وضعیت اضطراری، ضروری است. وی به عدم بهره‌گیری از امکان برقراری وضعیت استثنایی در ایران رأی داده است.

محبی و کریمی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «الگوهای پاسخ به وضعیت اضطراری در قانون اساسی»، اصل ۷۹ را الگوی قانونی و اصل ۱۱۰ و اختیارات فوق‌العاده رهبری را الگوی فراقانونی وضعیت اضطراری دانسته و به این نتیجه رسیده‌اند که پیش‌بینی این دو الگو، ظرفیتی ایجاد کرده است که به همه وضعیت‌های اضطراری به‌صورت شایسته و در وقت مناسب پاسخ فوری داده شود. محبی (۱۳۹۴) در رساله دکترای خود با عنوان «حقوق بشر در وضعیت اضطراری، مطالعه در حقوق بین‌الملل بشر و حقوق اساسی ایران»، به این پرسش پاسخ داده است که در نظام حقوق بشر بین‌الملل، چگونه میان دو مطلوب حمایت از حقوق بشر و توانایی دولت‌ها در مقابله با وضعیت‌های اضطراری، تعادل ایجاد شده است. وی بر این نظر است که شکافی بین وضعیت اضطراری و حقوق بشر نیست و اسناد حقوق بشری با پیش‌بینی حق تعلیق برخی حقوق و آزادی‌ها به دولت‌ها امکان داده‌اند تا ضمن احترام و رعایت حقوق غیرقابل تعلیق بشر بتوانند بر وضعیت‌های بحرانی و اضطراری غلبه کنند.

علیخانی (۱۳۹۴) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «تأثیر وضعیت اضطراری

بر حقوق شهروندی در نظام حقوقی ایران و فرانسه» به این پرسش پاسخ داده است که اسناد بالادستی ایران، چگونه رژیم حقوقی حاکم بر وضعیت اضطراری را مشخص کرده و وضعیت مشابه در نظام حقوقی فرانسه به چه شکلی پیش‌بینی شده است. وی به این نتیجه رسیده است که ولی‌فقیه، به‌طور مستقیم یا از طریق مجمع تشخیص مصلحت، اقدامات لازم را برای مدیریت وضعیت اضطراری انجام می‌دهد.

رسول صفراهنگ (۱۳۹۹) در مقاله «نقد فرانظری مبانی هستی‌شناختی حکمرانی دولت‌ها در سیاست‌گذاری سلامت برای کنترل همه‌گیری کووید-۱۹»، وضعیت استثنایی را در حکمرانی سلامت با پرسش «چگونگی اثرگذاری هستی‌شناسی حکمرانی دولت بر سیاست‌گذاری سلامت برای کنترل پاندمی‌ها» بررسی کرده و به این نتیجه رسیده است که سیاست‌گذاری سلامت در منطق استثنا، متأثر از مبانی هستی‌شناختی این جوامع، دارای ویژگی «تمرکزگرایی» در شیوه‌های اعمال قدرت حکمران سیاسی برای حفظ «جمعیت اجتماع» است. این درحالی است که سیاست‌گذاری سلامت در ایران تا انقلاب ۱۹۰۶ مشروطه، متأثر از عناصر خردستیز و عرفان‌گرا، در تقابل با امر ملی و پس‌از آن تا انقلاب اسلامی ۱۹۷۸، متأثر از تفسیر ایدئولوژیک از سنت بوده است. پس از انقلاب ۱۹۷۸، سیاست‌گذاری سلامت با قرائتی سوسیالیستی از حکمرانی برای عدالت همراه بوده و در سال ۲۰۲۰، قوه مجریه در ایران، براساس نظریه‌های حکمرانی «مشارکتی-جهانی»، کوشش کرده است برای کنترل شیوع ویروس کرونا سیاست‌گذاری کند.

همه آثار یادشده با ایستار صرفاً حقوقی به وضعیت استثنایی نگرسته‌اند که موقتی و در همه کشورها ممکن است در شرایطی رخ دهد؛ اما وجه نوآورانه مقاله حاضر این است که برپایه نظریه آگامبن، تعلیق و آویزش قانون در وضعیت استثنایی را دائمی دانسته که ناظر بر شرایط خاص یا دوره زمانی محدودی نیست و بیشتر به اهداف و نیات حاکمان وابسته است و حتی فراتر از آگامبن، بر این نظر است که در وضعیت حساس، نه تنها با آویزش بلکه با زدایش و از بین بردن قانون روبه‌رو هستیم.

۲. چارچوب نظری پژوهش

این مقاله در چارچوب نظریه «وضعیت استثنایی» نگاشته شده است. این مفهوم در مجادلات میان کارل اشمیت (۲۰۰۵؛ ۲۰۱۴) و والتر بنیامین پدیدار شد و در دیرینه‌شناسی فلسفی

آگامبن به یک رویکرد منضبط علمی دست یافت. از نگاه آگامبن، در وضعیت استثنایی، قانون تعطیل نمی‌شود و از بین نمی‌رود بلکه با آویزش روبه‌رو می‌شود؛ به این معنا که حاکم با توجه به شرایط استثنا، قانون را بین زمین و هوا نگه می‌دارد. در این نگاه، اراده حاکم ناظر بر همه چیز است. حاکم «به یک نهاد قانون‌گذار تبدیل می‌شود» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۱۲) تا با فرمان‌هایی متفاوت از قانون «تدبیری باشد برای مدیریت بحران» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۹)، «قانون را معلق می‌کند تا قانون حفظ شود» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۳۳)؛ اما این عمل، «فضایی سردرگم را بین احکام قوه مجریه و قوانین مصوب پارلمان ایجاد می‌کند و همین سردرگمی، ویژگی بنیادین وضعیت استثنایی است» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۳۸). آگامبن با طرح مناظره‌های حقوقی درباره مبنا و منطق شکل‌گیری وضعیت استثنایی، مسئله‌ای بنیادین را در مورد وضعیت استثنایی اعلام می‌کند و آن اینکه، قوانین در شرایط اضطراری و استثنایی آویزان می‌شوند، اما این آویزانی، همیشگی و «استثنا بدیل به قاعده» می‌شود (حسینی داورانی، ۱۴۰۱: ۵۹).

آگامبن در دیرینه‌شناسی وضعیت استثنایی در عمق تاریخ، شکل‌های گوناگونی از آن را شناسایی کرده که جدای از همسانی‌های بسیار و وحدت در هدف غایی، ناهمسویی‌هایی نیز دارد. این شکل‌ها شامل: «آنومی^۱»، «وضعیت اضطراری^۲»، «وضعیت دیکتاتوری^۳»، «زور قانون^۴»، «اختیار تام^۵»، «منطقه تعیین‌ناپذیر^۶» و «وضعیت امنیتی^۷» می‌شود که جدیدترین رویکرد آگامبن (آگامبن، ۲۰۱۳؛ ۲۰۱۵) متکی بر «سلطه بیومتریک» و «جامعه کنترلی» است.

در این میان، حسینی داورانی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای «وضعیت حساس» را به عنوان پارادایم ایرانی وضعیت استثنایی معرفی کرده و در کنار ویژگی‌های همسو با این وضعیت در نگره آگامبن، آن را دارای نشان‌های ویژه‌ای می‌داند که در رویکردهای دیگر وجود ندارد و این، همان ناهمسانی وضعیت استثنایی ایرانی با نمونه‌های غیرایرانی آن است. در «وضعیت حساس»، به ظاهر هیچ‌گاه آویزش قانون رخ نمی‌دهد و حکومت همواره بر اجرای مرقانون پایبند است؛ اما قانون و قانون‌گذار در این وضعیت، از رهگذر تفسیرهای پیاپی، اجرای تبعیض آمیز، و فراوانی تبصره، با آویزش روبه‌رو شده و

1. Anomie
2. State of Emergency
3. Force of Law
4. Full Powers (FR: Pleins pouvoirs)
5. The Indeterminable Legal Area
6. State of Security

بسیاری از اعمال و تصمیمات درحالی که قانونی نیستند، کاملاً قانونی بوده و این شکل تازه‌ای از وضعیت استثنایی را نشان می‌دهد. چارچوب نوشتار حاضر نیز «وضعیت حساس»، به‌عنوان گونه ایرانی وضعیت استثنایی است.

در تشریح بیشتر این چارچوب باید گفت، اگرچه ساختار قانونی جمهوری اسلامی مبتنی بر قانون اساسی است، اما به سبب الهام‌گیری از فضای رمانتیک اوایل انقلاب، نوع نگارش اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی به‌گونه‌ای بوده است که امکان‌هایی را در اختیار سامان سیاسی قرار داده که می‌تواند به تصمیم‌هایی روی آورد که حتی سایر اصول قانون اساسی را نیز نادیده بگیرد. در این وضعیت، تصمیم‌های یادشده از این رو قانونی است که متکی به اصول قانون اساسی است و از این رو قانونی نیست که در تعارض با آن‌ها یا منجر به تعطیل شدن اصل دیگری می‌شود؛ به‌عنوان مثال، برپایه قانون اساسی، انحصار قانون‌گذاری در اختیار مجلس شورای اسلامی است، اما از دیگر سو، همان قانون اساسی با دراندازی اصول و نهادهایی چون مجمع تشخیص مصلحت یا نهادهایی در زیرمجموعه اصل ۱۱۰ قانون اساسی، انحصار قانون‌گذاری مجلس را زیر سؤال برده و ما با نهادهای پرشماری روبه‌رو هستیم که آشکارا در مقام قانون‌گذاری عمل می‌کنند و حتی مصوبات آن‌ها، فراتر از قوانین مصوب مجلس قرار می‌گیرد. در سطحی دیگر، درحالی که تعداد زیاد قوانین، تفسیر قانون، و تبصره‌های قانونی، جزو رویه‌های عادی در سراسر دنیا است، اما این امر در ایران به مرز افراط رسیده و کل نظام حقوقی را با سردرگمی یا به تعبیر آگامبن، با «آپوریا» روبه‌رو کرده است. این شرایط، به امکانی تبدیل شده است که حاکمان برای اجرای هر هدفی در هر زمانی به تفسیر روی آوردند یا عملشان را، درحالی که با بسیاری از قوانین در تضاد است، متکی به قانون یا تبصره یا تفسیری می‌کنند؛ از این رو، هم مَرّ قانون را رعایت کرده و هم قوانین دیگر را آویزان کرده‌اند. در مرتبه‌ای دیگر «اجرای برخی از اصول قانون اساسی در زمینه‌هایی چون فعالیت احزاب، اجتماعات و راهپیمایی‌ها، شرایط انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان، جرم سیاسی، آزادی بیان و نشر افکار به وجود شرط‌هایی وابسته است که در نص قانون نیز مشخص شده، اما مصادیقی برای آن بیان نشده است؛ از این رو، وضعیت حساس، منشأ تفسیر یا احصای این شرط‌ها است. به اقتضای حساسیت، هر امری می‌تواند مخل استقلال، آزادی، و مبانی اسلام باشد... یعنی حکومت، تعیین‌کننده استثنا و اضطراب است و از این رو، پیوسته در حال تفسیر، برداشت، و قانون‌گذاری است» (حسینی داورانی، ۱۴۰۱، ۷۸-۷۹).

بنابراین، مقاله حاضر بر محور این مسئله پیش خواهد رفت که وضعیت استثنایی، چیزی موقتی و مربوط به دوره زمانی و پیش آمدن رویدادی غیرطبیعی نیست، بلکه چیزی است که حاکم درباره آن تصمیم می‌گیرد. این گزاره که متکی به اندیشه کارل اشمیت (۲۰۰۵، ۵) است، مبنای نظریه آگامبن (۲۰۰۵، ۳۵) هم قرار گرفته است: «حاکم می‌تواند درباره وضعیت استثنایی تصمیم‌گیری کند، اتکای آن به نظام حقوقی را ضمانت کند... [و خود] بیرون از آن نظام حقوقی در حالت عادی و معتبر می‌ایستد، اما باز درون نظام است؛ چون عهده‌دار مسئولیت تصمیم‌گیری درباره تعلیق کامل قانون اساسی است». به تعبیر مک‌کانکی^۱ (۲۰۱۳، ۴۲۶) در وضعیت احساس ناامنی وجودی حاکم، قوانین استثنا بیش از قوانین عادی کاربرد دارد؛ به این معنا که همان‌گونه که یک شورش یا حمله خارجی یا یک همه‌گیری کشنده می‌تواند فراهم‌آورنده استثنا باشد، ترس و نگرانی از شیوع افکار مخالف با سامان سیاسی، سبک زندگی خلاف آموزه‌های سامان، هجوم فرهنگ بیگانه، ضرورت گسترش جبری ایدئولوژی و گفتمان حاکم و هرچیز دیگری شبیه به آن نیز می‌تواند فراهم‌آورنده استثنا باشد و این چیزی است که حاکمان آن را تعیین می‌کنند. یاکوب ریگی^۲ (۲۰۱۲، ۸۸-۶۹)، حتی از تعلیق قانون در تعریف وضعیت استثنایی آگامبن هم فراتر می‌رود و گزاره‌ای را پیش می‌کشد که با نتایج این مقاله، نزدیکی بسیاری خواهد داشت و آن «جعل قانون»^۳ و مخدوش کردن آن و درعین حال، نمایش فراگیر قانون و نظم در جامعه است.

اما این مباحث در دیدگاه‌های تازه‌تر آگامبن (۲۰۱۳؛ ۲۰۱۵) که تاحدی متأثر از فرانسوآ کنه^۴ است، صراحت ابعاد بسیار بیشتری دارد. آگامبن در تشریح وضعیت امنیتی خود بر این نظر است که امروزه وضعیت استثنایی، در حال رخ‌نمایی به شکلی دیگر است که با گونه‌های پیشین تفاوت دارد و آن، وجود «وضعیت استثنایی رسمی اعلام نشده» است که با مفاهیم مبهمی مانند «به‌دلایل امنیتی» و «شرایط بحرانی»، استثنایی دائمی و خزننده و اضطراری ساختگی، بدون هیچ خطر روشن و قابل درکی را وارد حکمرانی کرده است. بر مبنای این نوع حکومت، در هر جنبه‌ای از زندگی اجتماعی، بحران با عادی شدن هماهنگ می‌شود و

1. McConkey
2. Jakob Rigi
3. Counterfeiting of Legality
4. François Quesnay

بحران‌سازی و اضطراب‌ها و استثناهای ساختگی، تنها به ابزاری برای حکومت کردن و کنترل کردن همه‌جانبه جمعیت تبدیل می‌شود.

۳. هرمنوتیک متن‌محور

هرمنوتیک که متضمن به‌فهم درآوردن موقعیتی مبهم است (پالمر، ۱۳۷۷، ۲۰) در طول زیست خود با رویکردهای متنوعی روبه‌رو بوده است، اما در این میان، پل ریکور، طرحی نو در انداخت و نظریه‌ای ترکیبی درباره تفسیر متن ارائه داد. وی در فلسفه متأخرش بر «گفتمان نوشتاری» و «متن» تمرکز دارد. او اساساً گونه‌های گفتاری و نوشتاری گفتمان را متفاوت می‌داند و بر این نظر است که متن یا همان گفتمان نوشتاری، ویژگی‌هایی دارد که گونه گفتاری، فاقد آن است. متن برخلاف گفتار، می‌تواند از زمینه خاص خود جدا شده و در معرض خوانش‌های نامحدودی قرار گیرد. این ویژگی بافتارزدایی باعث می‌شود که افق گسترده‌ای در مقابل متن قرار گیرد. او می‌گوید: «مسیر متن، گریختن از افق محدودی است که به دست مؤلف ایجاد شده است. اکنون آنچه متن می‌گوید، فراتر از آن است که مؤلف قصد گفتن آن را داشت» (واعظی، ۱۳۸۰، ۳۶۱).

بر اساس دیدگاه ریکور، برای فهم متن و تفسیر آن باید سه مرحله تبیین، تفهیم، و تخصیص را پشت سر گذاشت. «تبیین»، توضیح و نگاه درونی به متن است. «تفهیم»، نگاهی بیرونی و به معنای درک معنا و محتوای متن است. مفسر از آنچه متن می‌گوید (تبیین)، به آنچه درباره‌اش صحبت می‌کند (فهم)، در حرکت است. در مرحله سوم، مفسر می‌کوشد با درگیر شدن با متن و معنای آن، قصد متن را به خود اختصاص دهد. مفسر در پی آن است که فاصله زمانی-مکانی جهان خود را با جهان متن پر کند تا به فهم عمیقی درباره متن دست یابد. آشنایی مفسر با دنیایی که متن به رویش می‌گشاید، زمینه درک عمیق‌تر او را درباره خود فراهم می‌آورد. ما در رویارویی با یک متن، خود را به جهان متن منتقل می‌کنیم و این جهان، افق خواست‌ها و انتظارات ما را از متن تعیین می‌کند (احمدی، ۱۳۸۰، ۱۱۹).

در مقاله حاضر با اتکا به نگره ریکور نشان داده شده است که چگونه قوانین جمهوری اسلامی می‌توانند در معرض خوانش‌های نامحدودی قرار گیرند و چگونه گونه گفتاری و اجرایی قانون با گونه نوشتاری آن در تقابل است، اما این تقابل‌ها نیز به واسطه نوع متن، وضعیتی قانونی به خود خواهند گرفت. تفسیرهای پرشمار، تبعیض‌ها در اجرای قانون،

توجهات گوناگون در تطبیق میان دو عرصه قانون و اجرا، و فراوانی قانون و قانون‌گذار، از جمله مواردی است که نشان می‌دهد، عرصه اعمال قانون، بسیار فراتر از متن قانون است و قانون بی‌آنکه دستخوش تغییر قرار گیرد، آن‌چنان‌که متولیان در پی آن هستند، به اجرا درمی‌آید و این، عین قانون می‌شود. به این ترتیب، این مقاله هشت امکان قانون اساسی را در این زمینه تبیین کرده و سپس، با گذر از تفهیم، به تخصیص و تحلیل خود پرداخته است؛ به این معنا که تلاش کرده است، نشان دهد که چگونه امکان‌های قانون اساسی، محملی برای آویزش و زدایش دائمی و قانونی قانون شده و مصلحت و حساسیت مورد نظر حاکمان در هر دوره‌ای بر سپهر سنت حقوقی حکمفرما شده است. باید اشاره کرد که در این مقاله، مراحل سه‌گانه تبیین، تفهیم، و تخصیص، درهم‌تنیده هستند و نمی‌توان مرز مشخصی را میان آن‌ها ایجاد کرد.

۴. اصل آویزان‌کننده آویزان

آن‌گونه که در مقدمه گفته شد، اگر بر آن باشیم تا در قانون اساسی جمهوری اسلامی، اصلی بیابیم که در آن به روشنی از آویزش قانون در وضعیت استثنایی سخن گفته شده باشد، اصل ۷۹، یگانه اصل است؛ اما این اصل آویزان‌کننده قانون، خود به اصلی آویزان تبدیل شده و نباید آن را مبنای تبیین وضعیت استثنایی در سنت حقوقی ایران دانست.

از ایرادهای پیش‌نویس قانون اساسی پیش از انتخابات مجلس خبرگان، «عدم پیش‌بینی اوضاع احتمالی فوق‌العاده برای کشور» بود که در راستای پاسخ به این نقد، مجلس خبرگان در مذاکرات مفصل خود درباره اصل ۶۸ پیش‌نویس، به تدوین و تصویب اصل ۷۹ رسید که اوضاع فوق‌العاده احتمالی را در آن در نظر گرفت.

اصل ۷۹، دو قسمت دارد: حکومت نظامی و شرایط اضطراری، که هر دو می‌توانند ریخت‌های جداگانه‌ای از «وضعیت استثنایی» باشند. حکومت نظامی به معنای اداره موقت امور کشور توسط نظامیان و تعلیق قوانین عادی از سوی آن‌ها برای کنترل اوضاع در شرایط جنگی یا شورش است. در مذاکرات مربوط به اصل ۷۹ (مشروح مذاکرات خبرگان، ۱۳۶۴، ج ۲، ۸۸۹-۸۸۱) همه نمایندگان، به ممنوعیت مطلق حکومت نظامی، به دلیل پیشینه ناخوشایند آن در رژیم پهلوی، باور داشتند که این امر در قسمت نخست اصل ۷۹ به تصویب رسید. حتی این خواسته به حدی جدی بود که نشانه‌های نگارشی در متن نیز، به دلیل احتمال تفسیری خاص، تغییر داده شد تا هیچ شبهه‌ای را در ممنوعیت مطلق حکومت نظامی ایجاد

نکند و هیچ تفسیری نتوان درباره آن صادر کرد. در متن پیش نویس این گونه نوشته شده بود که: «برقراری حکومت نظامی ممنوع است، ولی در حالت جنگ و شرایط اضطراری...»، واژه «ولی» در این عبارت، محل نزاع بود؛ زیرا، حرف ربط به شمار می رفت و احتمال داشت که شرایط جنگی یا اضطراری به حکومت نظامی مرتبط شود؛ از این رو، پیشنهاد شد که «ولی» حذف و به جای آن «،» گذاشته شود، اما در نهایت با «،» نیز مخالفت و برای صراحت بیشتر «،» گذاشته شد تا هیچ شبهه‌ای در ممنوعیت مطلق حکومت نظامی ایجاد نشود.

اما خبرگان اظهار کردند که نمی توان از شرایط فوق العاده‌ای که ممکن است در آینده رخ دهد، چشم پوشید. آنان بر این نظر بودند که قانون اساسی باید در مورد وضعیت اضطراری احتمالی که قابل پیش بینی نیست، صراحت داشته باشد؛ اما مهم ترین دغدغه خبرگان در مذاکرات مربوط به این اصل، نه محتوای آن، بلکه حواشی آن بود. به این ترتیب که آنان پیاپی بر این نظر بودند که باید سازوکاری پی ریخت که دولت‌ها از آن سوءاستفاده نکرده و پیوسته با اعلام وضعیت اضطراری برای شهروندان محدودیت ایجاد نکنند. «این تأکید و شدت تا آنجا بود که می توان مدعی شد که هدف غایی از تصویب این اصل، ایجاد محدودیت برای اعلام وضعیت اضطراری بود» (حسینی داورانی، ۱۴۰۱، ۷۰-۶۹). این نکته را می توان از صورت مذاکرات مجلس خبرگان و متن اصل ۷۹ دریافت که: هیچ نهاد و قوه‌ای هرگز نمی تواند خود به تنهایی وضعیت اضطراری اعلام کند؛ تنها قوه مجریه و مقننه به طور مشترک، مسئولیت اعلام وضعیت اضطراری را به عهده دارند؛ تنها مجلس شورای اسلامی، مرجع تشخیص و تصویب شرایط اضطراری است؛ مجلس در صورتی می تواند به تشخیص و تصویب ورود کند که «اعلام محدودیت‌های اضطراری» به صورت «لایحه» باشد و «طرح»، هیچ اعتباری ندارد؛ شرایط اضطراری، حتماً باید مدت دار باشد؛ وضعیت اضطراری مربوط به شرایط بسیار خاصی چون جنگ است. آشکار است که با وجود صراحت قانونی برقراری محدودیت‌های اضطراری در قانون اساسی، محدود بودن، مشروط بودن و مدت دار بودن آن نیز پیش چشم نویسندگان بود؛ به این معنا که محدودیت آفرینی اصل ۷۹ تا امروز به اندازه‌ای بوده است که در عمل، هیچ گاه اجرا نشده و قانونی در ذیل این اصل قرار نگرفته و از حیث اجرای اصل ۷۹، تاکنون در جمهوری اسلامی، وضعیت اضطراری نداشته‌ایم و شورای نگهبان هم تفسیری درباره آن صادر نکرده است.

متن اصل ۷۹ و صورت مذاکرات آن نشان می دهد که قیود این اصل بسیار منع کننده است و نگاهی به مذاکرات خبرگان قانون اساسی نیز نشان می دهد که مراد آن‌ها از وضعیت

اضطراری در اصل ۷۹، هرگز مشخص نیست؛ بنابراین، لازم است که ضمن باور به وجود این اصل به‌عنوان یکی از اصول قانونی آویزش قانون که ممکن است روزگاری به‌کار آید، مبنای قانونی و کاربردی وضعیت استثنایی در سنت قانون اساسی جمهوری اسلامی را در سایر اصول شناسایی کنیم.

۵. آویزش قانون بدون آویزش قانون

برپایه بررسی ریخت‌های استثنا در داده‌های تاریخی، باید جدایی بین دو کردار «بازگیرانه»^۱ و «برنهاد»^۲ را در تشریح استثنا بازشناخت. در کردار بازگیرانه، با وضعیتی روبه‌رو هستیم که همه یا پاره‌ای از قانون کنار گذاشته می‌شود و با نگاهداشت هنجارمندی آن، «زور قانون»^۳ از آن گرفته می‌شود (به‌این معنا که هنجار قانون وجود دارد، اما قدرت اجرایی ندارد) که این را می‌توان در ظاهر اصل ۷۹ دید. اما در کردار برنهاد، نه با وضعیت، بلکه با قانون استثنا روبه‌رو هستیم؛ یعنی حاکم «به‌جای اعلام وضعیت استثنایی، ترجیح می‌دهد قوانین استثنایی را وضع کند» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۲۱). در این کردار، قانونی تعلیق نمی‌شود، بلکه قانونی نهاده می‌شود و هنجارمندی و زور قانون تازه‌ای نمایان می‌شود.

در سنت حقوقی جمهوری اسلامی، می‌توانیم کردارهای دیگری را نیز شناسایی کنیم که نه قانون را تعلیق می‌کند و نه حتی قانونی استثنایی را وضع می‌کند، بلکه تصویب یا عدم تصویب هر قانون تازه‌ای را در چارچوب استثنا و حساسیت جای می‌دهد، یا اجرا یا عدم اجرای کامل یا ناقص و حتی تبعیض در اجرای قانونی را همواره با حساسیت زمانه مطابقت می‌دهد. این دو کردار از موارد مهم تفاوت «وضعیت حساس» با ریخت‌های دیگر وضعیت استثنایی است. بررسی تفهیمی اصول قانون اساسی نشان می‌دهد، نویسندگان، خواسته یا ناخواسته و با هر نیت و سببی، امکان‌هایی را تدارک دیده‌اند که در هر زمانی می‌تواند مبنایی قانونی را برای توجیه وضعیت حساس فراهم کند؛ چیزی که شاید مورد توجه نویسندگان قانون اساسی نیز نبود، اما این مسئله بیشترین قرابت را با اعلام و تداوم «وضعیت حساس» در جمهوری اسلامی دارد. در مقاله حاضر، این امکانات در قالب هشت عنوان اصل چهارم،

1. Negative
2. Positive
3. Force of Law

حکم حکومتی، مجمع تشخیص مصلحت نظام، تفسیر قانون اساسی، شورای عالی امنیت ملی، قیود قانونی، نهادهای قانون‌گذار، و فراوانی قانون و تبصره بررسی شده‌اند که جایگزین اصل ۷۹ شده و می‌توانند قانون را نه به‌طور موقت، بلکه به‌طور دائم تعلیق کنند، بی‌آن‌که وضعیت اضطراری اعلام شود.

۱-۵. اصلی که خود، همه قانون اساسی است

بی‌تردید، اصل ۴، بنیادی‌ترین اصل قانون اساسی است و اهمیت، قدرت، فراگیری، و حساسیت آن به‌اندازه‌ای است که برخی، از جمله خلیلی (۱۴۰۲-جلسه نهم) بر این نظرند که تمام قانون اساسی در این اصل مجتمع شده است؛ به‌گونه‌ای که دیگر نیازی به سایر اصول نیست. حتی بالاتر، اصل چهارم، بر همه قوانین عادی پیش و پس از انقلاب، آیین‌نامه‌ها، دستورالعمل‌ها، مصوبات شوراها، عالی و آرای وحدت رویه و هرچیز دیگر شبیه آن (حتی حوزه‌هایی که به‌شماره هم نمی‌آیند) سیطره داشته و مقدم بر همه آن‌هاست؛ زیرا، زیربنای نظام تقنینی است. شگفت‌انگیزتر اینکه همه این سنت و همه این نظم حقوقی، تنها از سوی ۶ نفر در شورای نگهبان تشخیص داده می‌شود که به‌معنای باز بودن کامل دست شورای نگهبان برای تصویب و رد هرچیزی در هر دوره‌ای است.

اصل ۴ که در جلسه ۱۳ و ۱۴ مجلس خبرگان بررسی و تصویب شد، در پیش‌نویس قانون اساسی وجود نداشت و در گروه «۱» وارد مذاکرات شد. پس از طرح پیشنهاد این اصل در ۱۵ شهریور ۱۳۵۸، بحث‌های بسیاری در مورد آن پیش کشیده شد؛ به‌عنوان نمونه، حسینعلی منتظری گفته بود: «اگر این اصول اسلامی با قواعد بین‌المللی در تضاد باشد تکلیف چگونه است». در میانه مباحثات، مرتضی حائری یزدی، که در میان خبرگان از جایگاه بالایی برخوردار بود، پیشنهاد تازه‌ای داد که در میان پیشنهادهای دیگر با همراهی سیدمحمد بهشتی، پس از مباحثات و گاه مجادلات، به تصویب نهایی رسید.

در مجادلات مربوط به این اصل که با پاسخ‌های جدی حائری همراه بود، نکاتی قابل توجه است. نخست اینکه، مرجع تشخیص موازین اسلامی را به نهادی داده بود که هنوز در قانون اساسی مصوب نشده بود؛ دوم اینکه این اصل، ثبات را از قوانین و حتی قانون اساسی می‌گرفت. حسن آیت، که خود جزو پیشنهاددهندگان این اصل در گروه «۱» بود، در مخالفت با پیشنهاد حائری یزدی و مخالفت با تسری این اصل به کل قانون اساسی، در اظهاراتی

قابل توجه می‌گوید: «منظور از وضع قانون، آن است که مردم گرفتار هوا و هوس افراد نباشند. اگر ما قانون را به یک نحوی وضع کنیم که همیشه امکان استثناء در آن باشد، آن را دیگر قانون نمی‌گویند. این برای قوانین عادی قابل قبول است، ولی اگر بخواهیم [پایه] قانون اساسی [را] که پایه تمام قوانین است، شل کنیم و بگوییم که در قانون اساسی هم باید شک کرد که آیا مخالف اسلام باشد یا موافق اسلام باشد، مثل این است که قانون وضع نکردیم» (مشروح مذاکرات خیرگان قانون اساسی، ۱۳۶۴، ج ۱، ۳۴۹).

این اصل، محل مناقشات زیادی است که همه آن‌ها در راستای وضعیت حساس معنا می‌یابند:

یک: خلیلی (۱۴۰۲- جلسه نهم) اصل «۴» را یکی از ۷ اصولی می‌داند که مفهوم قانون اساسی را از بین برده است؛ زیرا، هم معنای «سامان و نظم» را از قانون اساسی گرفته و هم «حدومرز» را. بی‌سامانی را حسن آیت بهروشنی در مجلس خبرگان بیان کرده است. آنچه این اصل عرضه می‌دارد، این است که همه قوانین عادی پیش از انقلاب، پس از انقلاب، یا حتی قوانینی که در آینده خواهد آمد، همه مقررات و آیین‌نامه‌ها، و حتی تمام اصول قانون اساسی که میثاق ملی به‌شمار می‌آید، می‌تواند کان‌لم‌یکن تلقی شود؛ اما درباره از بین رفتن حدومرز که در بطن مفهوم «کنستیتوسیون» نهفته است باید گفت، قانون اساسی که ابزاری برای مرزبندی قدرت است، خود یک قدرت بی‌حدومرز و اختیاری بی‌حصر را به ۶ نفر می‌دهد که می‌توانند هر چیزی را در هر دوره‌ای، غیراسلامی دانسته و با تمسک به آن، همه یا بخشی از قانون را غیرقانونی اعلام کنند. «نقل می‌شود که حائری یزدی، پس از تصویب این اصل از جلسه بیرون می‌رود و می‌گوید، ما با تصویب این اصل، خیالمان راحت است و شما بروید بقیه اصول را بنویسید؛ زیرا، هرچه نوشتید را می‌توان تغییر داد» (همان) و این تغییر، چه آن‌گاه که رخ دهد و چه رخ ندهد، براساس قانون اساسی، در دستان همان ۶ نفر فقیه شورای نگهبان است و بهروشنی بی‌ثباتی در قانون اساسی را نشان می‌دهد؛ به این معنا که آنان می‌توانند با هر تفسیری، اسلامی یا غیراسلامی بودن قوانین را رد و تأیید کنند، قوانین و احکام نخستین را تعلیق کنند، جلوی وضع قوانین تازه را بگیرند، یا متناسب با حساسیت، قوانین را ملزم به بازنگری کنند. حتی در افقی دیگر، فقهای شورای نگهبان می‌توانند همه اصول قانون اساسی، حتی وظایف خود را نیز در هر لحظه با آویزش و زدایش همراهِ سازند.

دوم: وضعیت اضطراری همواره قید «موقت» دارد؛ اما اصل ۴ این قید را نمی‌پذیرد.

بر پایه اصل ۹۴، شورای نگهبان باید قوانین مصوب مجلس را از حیث انطباق با شرع و قانون اساسی بررسی کند و اگر در مدت ۱۰ روز اظهار نظر نکند، آن قانون لازم الاجراست. افزون بر این، بر مبنای تبصره ۲ ماده ۲۲۱ آیین نامه داخلی مجلس، شورای نگهبان نمی تواند پس از گذشت مهلت مقرر و رفع ایراد در نوبت نخست، دوباره مغایرت موارد دیگری را که مربوط به اصلاحیه نیست، به مجلس اعلام کند. این تبصره تصریح می کند که هنگامی که قانونی به تصویب شورای نگهبان رسید، شورا نمی تواند هنگام اجرا، آن را نقض کند؛ اما اصل قضیه این است که در ادامه تبصره ۲ آمده است: «مگر در رابطه با انطباق با موازین شرعی». این مسئله در ماده ۱۹ آیین نامه داخلی شورای نگهبان نیز آمده است که: «اعلام مغایرت قوانین و مقررات یا موادی از آن ها با شرع، با توجه به اصل ۴، در هر زمان که مقتضی باشد، توسط اکثریت فقهای شورای نگهبان انجام می یابد و تابع مدت های مذکور در اصل ۹۰ و ۴ نیست». سوم: متن، اختیار بی حدود مرزی به فقها داده است، اما در سایر اصول، وظایف شورا و فقها را احصا کرده است. نگرش ها در مورد اینکه شورای نگهبان می تواند به همه قوانین رجوع کند یا تنها به قوانین تازه، یکسان نیست؛ برخی بر این نظرند که «عموم و اطلاق» مطروحه در قسمت ۲ اصل ۴، ناظر به بیان اصل صلاحیت شورای نگهبان در انطباق قوانین با موازین اسلام است و در تبیین جزئیات، باید به اصول دیگر مراجعه کرد و آن را شامل قوانین مصوب قبل از انقلاب نمی دانند (رک: خامنه ای، ۱۳۶۹، ۲۶) و بر اساس دیدگاه های دیگر، چنان که در مذاکرات مربوط به این اصل در سال ۱۳۵۸ و نظریه تفسیری ۸ اردیبهشت ۱۳۶۰ آمده است، کلیه قوانین و مقررات پیش و پس از انقلاب را در نظر دارد. در تفسیر ۱۹۸۳ شورای نگهبان آمده است: «مستفاد از اصل چهارم قانون اساسی این است که به طور اطلاق، کلیه قوانین و مقررات، در تمام زمینه ها باید مطابق موازین اسلامی باشد و تشخیص این امر به عهده فقهای شورای نگهبان است» (پژوهشکده شورای نگهبان، ۱۳۹۷، ۶۵). این نکته نه تنها در متن، بلکه در عین نیز به اجرا در آمده و شورای نگهبان تاکنون مقرره های لازم الاجرای را رأساً مغایر با موازین اسلامی تشخیص داده که برخی از آن ها درباره آن دسته از قوانین مصوب مجلس است که پیشتر به تأیید شورای نگهبان رسیده بود، اما با گذر زمان، مغایرت بخشی از آن ها برای فقهای شورا روشن شد. حتی می توان قوانینی را مشاهده کرد که سال ها پس از تصویب و اجرا، مغایر با شرع شناخته شدند و نه آویزش، بلکه زدایش آن ها اعلام شد. از جمله ماده ۲۵۲ قانون مجازات اسلامی که ۵ سال بعد و ماده ۷ قانون سازمان اوقاف و امور خیریه که ۱۱ سال پس از

تصویب و اجرا، غیرشرعی اعلام شد و از بین رفت.

چهارم: معیار و ضابطه تشخیص موازین اسلامی از سوی فقهای شورای نگهبان، چندان مشخص نیست. اگرچه پاسخ‌های بسیاری در این باره داده می‌شود یا داده خواهد شد، اما همه آن‌ها درگیر مناقشه بوده و دیدگاه یگانه‌ای را ارائه نمی‌دهند و همین امر، صراحت قانون اساسی را متکی به تفسیرهای پیاپی متناسب با وضعیت زمانه می‌کند.

قانون اساسی و سنت حقوقی — همان‌گونه که در ذات قانون اساسی نیز نهفته است — باید دارای یک مرزگذاری مشخص در اداره کشور باشد؛ اما وضعیت استثنایی، این حدود مرز را از بین می‌برد و حاکم می‌تواند این مرزشکنی را به مدت محدودی اعمال کند. با توجه به این گزاره، اصل ۴ به صراحت مرزگذاری را در قانون اساسی سست کرده و بر آویزش، زدایش، و تغییر دائمی قانون با قید «براساس موازین اسلامی» صحنه می‌گذارد و جالب‌تر آنکه برخلاف اصل ۷۹، هرگز در قید و بند محدودیت زمانی و سایر محدودیت‌ها نیست که می‌تواند مبنای درون‌قانونی محکمی برای «وضعیت حساس» در جمهوری اسلامی، به‌عنوان گونه ایرانی وضعیت استثنایی، باشد. اگر سنت حقوقی ایران و احکام نخستین، دومین، و حکومتی نیز در کنار این شرایط قرار گیرد، وضعیت حساس، نسبت به سایر ریخت‌ها، از مختصات ویژه‌تری برخوردار می‌شود.

۲-۵. احکام حکومتی و حاکمیت مطلق اما قانونی رأی حاکم

دین مبین اسلام، حکم‌هایی از جنبه‌های گوناگون دارد. حکم‌ها، از جنبه «بایستگی»، به دو دسته نخستین و دومین تقسیم می‌شوند. دیدگاه‌ها درباره اینکه حکم حکومتی در کدام دسته قرار می‌گیرد، یکسان نیست. امام خمینی (۱۳۸۵، ج ۲۰، ۴۵۷) آن را از منظری «نخستین» و از منظری «دومین» می‌داند. سیدمحمدباقر صدر (۱۴۰۶، ۵۳) آن را در قالب احکام «دومین» قرار می‌دهد. عبدالله جوادی آملی (۱۳۸۱، ۴۶۷) آن را متناسب با موضوع حکم، گاهی نخستین و گاهی دومین می‌داند؛ اما دیدگاه چهارم، مبتنی بر دیدگاه‌های شیخ طوسی و محمدحسن نجفی (صاحب جواهر) و نیز مجموع اظهارات امام خمینی و تفسیر آن است که «حکم حکومتی» شأنی سوا دارد و قسم سوم است؛ زیرا، «مستقیماً وظیفه پیاده کردن احکام اولی و ثانوی را ندارد؛ بلکه فراتر از این عناوین است» (الهی خراسانی، ۱۳۸۹، ۱۷-۱۶).

«حکم نخستین»، برپایه موضوعات مشخصی قرار داده شده و سوای از عوارض و

حالت‌های ثانوی که بر آن موضوع بار می‌شود، تنها آن امر نخستین از اهمیت برخوردار است؛ روزه، حکم نخستین است و بر مکلف واجب و ترک آن حرمت دارد؛ اما حکم دومین، حکمی است که در وضعیت‌های خاص جلوه کرده و حکم نخستین را به صورت موقت تعلیق می‌کند؛ به این معنا که روزه واجب است، اما اگر کسی بیمار باشد، تا زمانی که بیماری‌اش ادامه داشته باشد، روزه بر او واجب نیست. فقها و مجتهدین با تأمل در آیات و روایات، «ضرورت و اضطرار، اکراه، ضرر، عسر و حرج، اهم و مهم، مقدمه واجب و مقدمه حرام، حفظ نظام، تقیه، اعانت بر واجب و ترک حرام، امر و نهی پدر و مادر و شوهر، نذر، عهد و قسم» را مواردی دانسته‌اند که می‌تواند اسباب اعلام حکم دومین و تعلیق موقت حکم نخستین شود که همه آن‌ها را می‌توان در چارچوب «وضعیت استثنایی» و «اضطراری» قرار داد؛ اما حکم حکومتی، چه آن را نخستین بدانیم، چه دومین، یا شأنی مستقل برایش قائل شویم، فرمان‌هایی است که از سوی حاکم جامعه اسلامی در راستای اجرای احکام شرعی و اداره جامعه صادر می‌شود.

حکم حکومتی، مفهومی رایج در بین فقهای قدیم نبوده و در کتاب‌های فقهی گذشته نیز نمی‌توان نشانی چندانی از آن یافت، مگر در مواردی در قالب حکم ولایی در آثار شهید اول و صاحب جواهر که البته چندان جامع و دقیق نیست (رک: بابایی، ۱۳۹۰)؛ از این رو، با بررسی تعریف‌های گوناگون ارائه شده می‌توان گفت، اجرای احکام الهی و فرمان‌هایی است که امروزه در قالب قانون یا تصمیمات عمومی شناخته می‌شود، از جمله اجرای احکام جزایی اسلام، امور مربوط به مسائل سیاسی مانند نصب و عزل مسئولان کشور، قطع رابطه با بعضی کشورها و ایجاد رابطه با بعضی دیگر و حکم حاکم در راستای عمران و آبادانی کشور. به بیان مرتضی مطهری (۱۳۶۸، ۸۷-۸۶)، حکم حکومتی از اقتضائات حکومت اسلامی در دوران جدید است و حکومت اسلامی می‌تواند با توجه به اصول اسلامی، مقرراتی وضع کند که در گذشته منتفی بوده است. حکم حکومتی به معنای کنونی، چیزی است که با پدیداری حکومت اسلامی، خود را نشان داده و به همین دلیل، پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران در ادبیات فقهی و سیاسی رایج شده است.

تعریف‌های گوناگون از حکم حکومتی، از جمله طباطبایی (۱۳۸۷، ج ۱، ۱۶۴)، منتظری (۱۳۷۳، ج ۳، ۱۸۵)، عمید زنجانی (۱۳۷۹، ج ۲، ۳۲۱)، نائینی (۱۳۸۲، ۱۳)، خمینی (۱۳۸۵، ج ۲۰، ۴۵۱) و تحلیل‌های ارائه شده درباره آن، یک مسئله هموند را نشان می‌دهد و آن، مصلحت، اقتضا، گذر از تنگناها و وضعیت‌های حساس است که از سوی حاکم جامعه

اسلامی، که در مقام مرجعیت، فقاہت، و ولایت است، صادر می‌شود. به این ترتیب، «محور صدور احکام حکومتی، وجود مصالح و مفاسد متغیر اجتماعی است؛ یعنی هرچند حلال محمد(ص) تا روز قیامت حلال است، ولی یک‌رشته احتیاجات متغیر وجود دارد که از کرسی ولایت سرچشمه گرفته و به حسب مصلحت وقت، وضع و اجرا می‌شوند و در بقا و زوال خود، تابع مقتضیات زمانه هستند» (امیری، حق‌پناه، و محمدیان، ۱۳۹۵، ۴۴). اهمیت این احکام به آن اندازه بالاست که فقها بر تقدمش بر سایر احکام، در صورت تعارض با آن، حکم داده‌اند (سیفی مازندرانی، ۱۴۲۸، ۲۹).

در کنار مسئله احکام دومین که مفهومی عام است و می‌تواند مطابق با عنوان‌های مطرح‌شده موجب آویزش حکم نخستین یا قانون شود، حکم حکومتی نیز در حیطه وظایف سیاسی و حکمرانی، ناظر بر وضعیت حساس و شرایط خاص است و می‌تواند موجب تعلیق احکام نخستین و قانون شود. این تعلیق، مبتنی بر زمان و شرایط است، اما زمان، مسئله مشخصی نیست، بلکه می‌تواند طولانی یا حتی همیشگی باشد. حکم حکومتی، اگرچه به صراحت در قانون اساسی اشاره نشده است، اما بر مبنای مفهوم ولایت امر و مطلقه در اصول ۵، ۵۷ و ۱۰۷ و بندهای ۱ (سیاست‌های کلی نظام)، ۷ (حل اختلاف) و ۸ (حل معضلات نظام) اصل ۱۱۰ قانون اساسی، ویژگی درون‌قانونی دارد. منبع صدور حکم حکومتی نیز به‌طور مطلق، «مصلحت» و «حساسیت» است؛ به این معنا که حکم حکومتی در سنت حقوقی سامان سیاسی پس‌انقلاب ۱۳۵۷، مفهومی است که با گفتمان ولایت‌فقیه کارکرد داشته و می‌تواند مطابق با هر نوع اضطرار، بحران، حساسیت، یا وجود «منطقه فراغ شرع»، به حکم لازم‌الاجرا تبدیل شود؛ حتی اگر این حکم، سبب آویزش یا زدایش تمام یا برخی از قوانین باشد. به بیان روشن‌تر، حکم حکومتی، بیش از آنکه یک تصمیم یا هنجار قانونی باشد، چیزی است که مطلقاً برخوردار از «زور قانون» است؛ و این می‌تواند جایگزین کاملاً قانونی برای اصل ۷۹ و تصمیم‌گیری در شرایط فوق‌العاده واقعی یا جعلی باشد.

۳-۵. مجمع تشخیص مصلحت و حساسیت

قانون اساسی در یک فضای رماتیک نوشته شد. نویسندگان بر این باور بودند که حاکمیت اسلام بر همه شئون و اعلام پیاپی اینکه اسلام بر ایران پس‌انقلاب حاکم خواهد بود، موجب می‌شود که همه چیز طبق روال عادی و قانونی پیش رفته و فراروی‌ای از آن رخ ندهد. در واقع،

بندبند قانون اساسی، چه کلیات و چه امور جزئی تر، همواره از قید اسلامی یاد می‌کند؛ گویی نویسندگان، نه برای انتظام امور و حدنگاری و سامان‌بخشی، بلکه برای اطمینان‌یابی از عدم تخطی امور مملکت از شئون اسلامی، به نگارش قانون اساسی روی آوردند. با وجود این نگارش، حتی شورای نگهبان را نیز مأمور کردند که بر شرعی بودن قوانین، نظارت کامل داشته باشد؛ اما این کار سبب نشد که مجلس و شورای نگهبان در مقابل هم قرار نگیرند. در حالی که هر دو، بر اساس وظیفه خود عمل می‌کردند، اما نتیجه این رویارویی، بن‌بست بود.

انقلابیون با وارد شدن به امر حکومت‌داری دریافتند که با احکام شرعی‌ای روبه‌رو هستند که با برخی از ضروریات حکومت در تعارض است. مجلس بر وجوب قانون ضروری حکومت، پافشاری می‌کرد، اما شورای نگهبان آن را غیرشرعی دانسته و راه‌بند تصویب می‌شد. نخستین مورد جدی این اختلاف در زمینه «قانون اراضی شهری» بود که با حکم امام خمینی، مسئله فیصله یافت اما «در سال‌های بعد، مسائل حادثی در ارتباط با مقتضیات نظام و موازین اسلامی، مورد منازعه فقهای شورای نگهبان و مجلس شورای اسلامی قرار گرفت؛ تاجایی که موضوع نزاحم قوانین حکومتی با احکام اولیه، به شکل جدیدی مطرح شد» (هاشمی، ۱۳۹۳، ج ۲، ۵۵۰). اوج این اختلاف مربوط به لایحه قانون کار بود که منجر به ارسال نامه از سوی سران حکومتی به امام خمینی شد و وی در پاسخ، در ۱۷ بهمن ۱۳۶۶، فرمان تشکیل مجمع تشخیص مصلحت را با قید، «لکن برای غایت احتیاط» صادر کرد.

به این ترتیب، مجمع تشخیص مصلحت، به عنوان یک نهاد قانونی برای تصمیم‌گیری در «وضعیت حساس»، تشکیل شد که ابتدا وضعیت برون‌قانونی داشت، اما در بازنگری قانون اساسی، حالتی درون‌قانونی به خود گرفت تا به حکم مصلحت و حساسیت، معضلاتی که برای نظام رخ می‌دهد را به تصمیم بنشیند. وظایف این مجمع که در قانون اساسی آمده است، به جز حل اختلاف مجلس و شورای نگهبان که اشاره شد، شامل «حل معضلات نظام» و «مشورت در تعیین سیاست‌های کلی نظام» است.

۱-۳-۵. حل معضلات نظام

این مسئله، که در فرمان بازنگری قانون اساسی از سوی امام خمینی، به عنوان وظیفه مجمع مطرح شد، چیزی است که بر اساس بند ۸ اصل ۱۱۰ قانون اساسی به عنوان بخشی از وظایف رهبر به‌شمار می‌آید که از طریق مجمع انجام می‌شود.

توجیه این مسئله در شورای بازنگری قانون اساسی این بود: «معضلات و مشکلاتی ممکن است پیش آید که راه حل قانونی برای آن وجود نداشته باشد، یا از راه قانونی نتوان آن را حل کرد، یا حل عادی آن به کندی صورت گیرد و برای خروج از بن بست، مقامی باید بتواند به سرعت گره گشایی کند» (صورت مشروح مذاکرات شورای بازنگری، ۱۳۶۹، ج ۳، ۸۳۹-۸۳۵). منطق سخن، محکم و بایسته است و این امر، نشان دهنده آینده نگری درست بازنگران قانون اساسی بر مبنای تجربه های ده ساله شان بوده است؛ اما چالش برانگیزی آن در این نکته نهفته است که هیچ معیار و مصدافی درباره اینکه «معضل» چیست، ارائه نشده و مبهم است؛ «تاجایی که می توان آن را در هر موردی از اختیارات قوای سه گانه دخالت داد و عبارت «از طریق عادی قابل حل نیست» راه را برای هرگونه گریز از نظام مقرر در قانون اساسی باز می گذارد» (هاشمی، ۱۳۹۳، ۵۶۱). بررسی نهادهای مجمع تشخیص مصلحت در این فقره، که با نام «معضل» شناخته شده است، به درستی گزاره فوق را تأیید می کند؛ زیرا، برخی، یا بسیاری، از آن ها در شمار مصوبه های ابتدایی و در صلاحیت مجلس شورای اسلامی است و حتی نمی توان آن را «معضل» دانست که عدم تصویب سریع آن، موجب زیان شود و این به معنای وارد شدن مجمع تشخیص مصلحت به جایگاه قانون گذاری و تعلیق اصل انحصاری قانون گذاری مجلس است که قانونی نیز هست. این موضوع، حتی با اصول ۴، ۹۴، و ۱۱۲ نیز در تضاد بوده و آن ها را با آویزش عامدانه رویه رو کرده است. «از ظاهر قوانین مصوب مجمع چنین به نظر می رسد که در صورت تصویب این قوانین در مجلس شورای اسلامی، به دلیل مخالفت آن با شرع یا قانون اساسی، حتماً مورد مخالفت شورای نگهبان قرار می گرفت؛ لذا با اطلاق معضل نظام به آن، به جای طی طریق قانون گذاری، طریق سریع الوصول بند ۸ اصل ۱۱۰ مورد استفاده قرار گرفته است» (هاشمی، ۱۳۹۳، ۵۶۲-۵۶۱). براساس دیدگاه سیدمحمد هاشمی، این شیوه، راهی است تا مجمع تشخیص مصلحت با تمسک پیاپی به آن، اعتبار سیاسی و قانونی مجلس را کاهش دهد و این هرگز به مصلحت نظام نیست.

مواردی که اطلاق معضل نظام می گیرند و به قانون تبدیل می شوند، پس از ابلاغ، قطعی و لازم الاجرا هستند و بنا به نظریه تفسیری ۵۲۱۸ سال ۱۳۷۲، هیچ یک از مراجع قانون گذاری، حق رد، ابطال، نقض، و فسخ مصوبه مجمع را ندارد. شیوه قانون حل معضلات، امکانی فراهم کرده است که حتی برخی از موارد عادی نیز بر سبیل معضل و به طور کامل مطابق با وضعیت حساس پیش روند و این به معنای فراهم شدن بستری قانونی برای تعلیق بی زمان قانون است.

افزون براین، باید به این نکته نیز توجه داشت که حتی در هنگامه بروز یک معضل که رفع آن نیازمند قانون باشد و باید به فوریت به آن پاسخ داد و روند کند قانون‌گذاری زمینه خسران نظام را فراهم نکند (مطابق با توجیهات)، باز هم هیچ ضرورتی برای وارد شدن به مفهوم «حل معضل نظام» نبود؛ زیرا، در سازوکار مجلس شورای اسلامی و اصل ۹۷ قانون اساسی، قوانینی که قید فوریت دارند، از روند سریع قانون‌گذاری برخوردار می‌شوند؛ تا آنجا که لوایح و طرح‌های سه‌فوریتی، تنها در یک روز، بررسی و به تصویب مجلس و شورای نگهبان می‌رسند که از قضا سرعت بیشتری نسبت به مجمع خواهد داشت و مطابق با قانون اساسی و بدون تعارض با آن نیز هست.

۲-۳-۵. مشورت در تعیین سیاست‌های کلی نظام

تعیین سیاست‌های کلی نظام، رهاورد مبهم مذاکرات شورای بازنگری است که به‌عنوان وظیفه رهبری، در بند نخست اصل ۱۱۰ مطرح شده است. جدل‌ها و پرسش‌ها درباره این مفهوم، بسیار زیاد است و تکلیف آن با قانون اساسی و سایر قوانین مشخص نیست. جایگاه آن در نسبت با وظایف قوای سه‌گانه و اختیارات وزارتخانه‌ها و نهادها مبهم است. درباره اینکه از سنخ ایدئولوژی و ارزش هستند یا قانون، تشخیص درستی وجود ندارد. چه نسبتی با اصل ۴ دارد؟ ارتباطش با نظارت شرعی و قانونی شورای نگهبان و نظریه‌های تفسیری چیست؟ تکلیف قوانین در حال اجرای مغایر با سیاست‌های کلی نظام چیست؟ (رک: خلیلی، ۱۴۰۰، ۴۱۴-۴۱۳ و ۴۷۱)، این پرسش‌ها، به‌علاوه ده‌ها پرسش بی‌پاسخ دیگر در این زمینه در کنار تحلیل واقعیت‌ها و تحلیل سایر اصول قانونی، ما را به این می‌رساند که «سیاست‌های کلی نظام»، یک امکان قانونی دیگر برای سامان سیاسی است تا در هر حوزه‌ای که صلاح دانست، فراتر از هر قانون، به تصمیم بنشیند یا قیودی را برای تصمیم‌گیری‌ها و قانون‌گذاری‌های تازه فراهم آورد. در این وضعیت، حاکم قانونی را تعلیق نمی‌کند، قانونی را از میان نمی‌برد، و خود نیز به قانون‌گذاری روی نمی‌آورد، اما امکانی قانونی فراهم شده است تا قانون‌نویسی عادی یا حتی استثنایی، در چارچوب مورد نظر سامان سیاسی قرار گیرد، نه الزاماً در چارچوب میثاق مردم و دولت مندرج در قانون اساسی.

محسن خلیلی در مقالات و درس‌گفتارهای خود بر این باور است که «سیاست‌های کلی نظام می‌تواند فراهم‌آورنده فضایی شود که در آن قوه مقننه و قضائیه، دچار کم‌کارکردی،

بی‌کارکردی، و سرانجام، نا کارکردی شوند... و این سیاست‌های کلی نظام، نوعی بازی واژگانی برای تهی‌سازی درونی دلایل پیدایی سازمان‌هایی چون مدیریت و برنامه‌ریزی و قوای مجریه و مقننه به نفع رهبری است که در پناه واژه‌ها و عبارت‌های بسیار شکیل، پرمطراق، و رهاشده در فضاهای انتزاعی، گام‌های محکمی به سوی تبدیل قوای سه‌گانه به دفاتر تقنینی، اجرایی، و قضایی مطیع برداشته شده است» (خلیلی، ۱۴۰۰، ۴۱۵-۴۱۴). روی سخن خلیلی از بیهوده‌نمایی سیاست‌های کلی نظام شامل: زوال تفکیک قوا، تضعیف قوا، از بین رفتن فرصت عمل و اقدام و انطباق آن بر قواعد حقوقی، موجه‌سازی پسینی اعمال و نه قانونی بودن پیشینی اقدامات، دوباره‌کاری و بیهوده‌کاری از طریق فعالیت‌های موازی کارانه میان نهادهای مدعی کار کارشناسی است.

با خوانش توجیه‌های موجود درباره اهمیت «سیاست‌های کلی نظام»، می‌توان ادعا کرد که این مفهوم به تنهایی، امکانی صددرصد قانونی، نه برای آویزش، بلکه برای زدایش و تغییر قانون است و افزون‌براین، در تعارض آشکار با قانون نیز بوده و ما را به «آپوریا» یا کلافگی قانون در وضعیت حساس می‌رساند. برخی از گزاره‌های توجیهی عبارتند از: «ارتقا و اصلاح نظام قانون‌گذاری، بدون نیازمندی به بازنگری در قانون اساسی» (کعبی و فتاحی، ۱۳۹۵، ۱۰۱)، «نظم‌دهی کلان به تصمیمات و اقدامات قوا و نهادهای حکومتی برای انجام وظایف قانونی» (ارسطا و دیگران، ۱۴۰۲)، «ثبات و انتظام امور و جهت‌گیری کلی نظام حقوقی جامعه» (اسماعیلی و منصوریان، ۱۳۹۱)، «مشخص‌کننده هندسه کلی نظام» (غلامی و بهادری جهرمی، ۱۳۹۲). این گزاره‌های توجیهی نشان می‌دهد که برداشت‌ها، حتی از نگاه موافقان این مفهوم نیز، بیانگر وجود یک وضعیت حساس همیشگی و وجود مصلحت‌های پرشمار در جمهوری اسلامی ایران است که می‌توان متناسب با آن، قانون را با آویزش و زدایش روبه‌رو کرد؛ به گونه‌ای که قانونی نیز شمرده شود و این به معنای استعلا کلافگی بر سنت حقوقی است؛ به عنوان نمونه، اگر موافق این باشیم که سیاست‌های کلی نظام، راهی قانونی برای اصلاح نظام قانون‌گذاری بدون تغییر قانون اساسی است، باید پرسید، تکلیف سایر اصول قانون اساسی چه می‌شود؟ براساس قانون اساسی، اصلاح قوانین عادی، وظیفه مجلس شورای اسلامی است و اصلاح قانون اساسی نیز طبق اصل ۱۷۷ پیش می‌رود. اگر قرار است سیاست‌های کلی نظام، مشخص‌کننده هندسه کلی نظام و مبین جهت‌گیری کلی نظام حقوقی باشد، آیا نباید پرسید که مگر کارویژه ذاتی قانون اساسی، چیزی ورای این است که نیاز باشد

متن دیگری آن را انجام دهد؟ اگر سیاست‌های کلی نظام، روح کلی حاکم بر قوانین و ساختار را بیان می‌کند، مگر این کلیت در فصل نخست قانون اساسی نیست؟ مگر اصل ۳ قانون اساسی، چیزی جز بیان آن هندسه و انتظام‌بخشی و جهت‌دهنده است؟ جدای از این، مقدمه قانون اساسی نیز بیانگر کلیات و روح نهفته در نظام جمهوری اسلامی است.

با توجه به مذاکرات بازنگری قانون اساسی، توجیه‌ها و استدلال‌های گوناگون، و متن کلیه سیاست‌های ابلاغی، می‌توان دریافت که سیاست‌های کلی نظام، با هر هدف و نیتی و با هر تعریف و جایگاهی، فراهم‌آورنده یک قانون اساسی دیگر، موازی با قانون اساسی است. متون سیاست‌های کلی نظام، که دامنه گسترده‌ای دارند، سرشار از مبهم‌گویی، کلی‌گویی، و هدف‌گذاری‌های آرمانی از جنس قانون اساسی است و فاقد برنامه‌ریزی مشخص یا حتی نزدیک به عملیاتی‌سازی‌ای است، که به لحاظ منطقی باید داشته باشد. در این وضعیت ما با قوانین اساسی چندگانه‌ای روبه‌رو هستیم که در حالی که قانونی نیست، کاملاً قانونی است. اهمیت سیاست‌های کلی نظام و هم‌سنگی آن با قانون اساسی و حتی فراتر رفتن از آن، به حدی است که باز به موجب قانون اساسی، نهاد یا شورایی در مجمع تشخیص مصلحت، وظیفه بررسی انطباق قوانین با سیاست‌های کلی نظام را دنبال می‌کند؛ به این معنا که دو شورای نگهبان داریم؛ یکی شورای نگهبانی از قانون اساسی و شرع، دیگری شورای نگهبانی از سیاست‌های کلی نظام.

۴-۵. تفسیر قانون اساسی

در پیش‌نویس قانون اساسی، سخنی از تفسیر نبود؛ اما در جلسه ۶۳ خیرگان، در چارچوب اصل ۹۸، موضوع تفسیر قانون اساسی به تصویب رسید و حق تفسیر، به شورای نگهبان داده شد.

اگرچه وجود نهاد تفسیرکننده قانون اساسی، امری پذیرفته‌شده در سنت‌های حقوقی دنیاست و پیروان بسیاری نیز در راستای توجیه آن نظر داده‌اند، اما برخی دیدگاه‌ها، ضمن تأیید اصل تفسیر، نگاهی هشدارآمیز دارند که اگر تفسیر به‌درستی انجام نشود، می‌تواند علیه شهروندان و بهانه‌ای برای تأمین مقاصد شخصی یا گفتمانی باشد. این نگره، باور به «فقدان تضمین بی‌طرفی تفسیر» دارد. وقتی قانون اساسی، عده‌ای را برای تفسیر خود برمی‌گزیند، لزوماً روح دموکراسی کم‌رنگ می‌شود و سرنوشت جمعیت کشور، در فکر، سلیقه، و دیدگاه عده‌ای گرفتار می‌شود که می‌تواند جانبدارانه، سیاسی، و هرچیز دیگری باشد و این مسئله در

جمهوری اسلامی ایران، با توجه به کم‌وکیف تفسیر و پیشینه آن، تاحدی قابل بررسی است. در نتیجه، تفسیر قانون اساسی، یکی از امکان‌های قانونی تصمیم‌گیری در «وضعیت حساس» است؛ چیزی که به‌زعم علمای حقوق، در تفاسیر شورای نگهبان، کاملاً محرز است. ناصر کاتوزیان (۱۳۸۳، ۳۰۶-۳۰۵) می‌گوید: «... باید این حقیقت را گفت که بسیاری از تفاسیری که شورای نگهبان تا به حال از قانون اساسی کرده است، با انگیزه‌های سیاسی بوده و این خارج کردن قانون اساسی از مسیر حقیقی آن است... در قانون اساسی، مفسر نباید مصلحت‌گرا باشد و تحمیل سلیقه فردی کند... بلکه باید با کمال احتیاط، مقصود نویسندگان قانون اساسی را دریافته و آن را بیان کند... هر جا با ابهامی در قانون اساسی مواجهیم، باید اصل را بر بی طرفی بدهیم که حق و آزادی مردم تأمین شود... اصل، حمایت از حق مردم در مقابل قدرت است و شورای نگهبان در واقع، شورای حفظ حقوق و آزادی‌های ملی است، نه حفظ قدرت؛ ولی آیا مثالی را به یاد دارید که شورا، قانونی را بدین عنوان به مجلس بازگردانده باشد؛ در حالی که قوانین این چنینی کم نیستند...». محسن خلیلی (۱۴۰۰، ۷۹) نیز بر این نظر است که: «قانون اساسی، متنی است که در آن حقوق اساسی و آزادی‌های فردی گنجانده شده و تفسیر، اقدامی است که می‌تواند به توسیع یا تضییع حقوق و آزادی‌ها منجر شود؛ روح قانون به هیچ‌عنوان اجازه نمی‌دهد که جمعی اندک بتوانند قانون اساسی را به نحوی تفسیر کنند که حقوق و آزادی‌ها تضییع شود».

این اظهارات، حاکی از تمرکز شورای نگهبان بر مبنا قرار دادن وضعیت حساس در ارائه نظریه‌های تفسیری یا نظارت‌ها است که در نتیجه ممکن است قانون به نفع اضطرار و علیه ملت، تعلیق یا عوض شود.

۵-۵. شورای پاسداشت حفظ نظام در وضعیت حساس

یک اصل مهم و شاخص در بیان جایگاه درون قانونی وضعیت استثنایی، که کمتر به چشم تحلیلگران آمده است، اصل ۱۷۶ است که به «شورای عالی امنیت ملی» اشاره دارد.

همان‌گونه که گفتیم، هدف ذاتی وضعیت استثنایی، نگاهبانی از یک نظام سیاسی و سنت حقوقی است. بر این مبنا، براساس متن قانون اساسی، هدف ذاتی شورای عالی امنیت ملی، پاسداشت نظام سیاسی است که با عبارت‌های «تأمین منافع ملی و پاسداری از انقلاب اسلامی و تمامیت ارضی و حاکمیت ملی» خودنمایی می‌کند و آن‌چنان‌که در تفسیر متن دیده می‌شود، تنها

مربوط به مسائل نظامی هم نیست. عنوان «شورای عالی امنیت ملی» و دریافت ظاهری از آن، اگرچه مبتنی بر امور نظامی و حوزه امنیت سخت‌افزاری است، اما مراد قانون اساسی از «پاسداری» و «تهدید»، بسیار گسترده‌تر از مسئله نظامی‌گری یا جنگ خارجی است و همه حوزه‌های داخلی و خارجی را دربر می‌گیرد و در شرایط تهدید در هر زمینه‌ای، همه شئون جامعه در ذیل قدرت و تصمیمات شورای عالی امنیت ملی است؛ بنابراین، اصل ۱۷۶، از اصول بسیار روشن آویزش و زدایش قانون است که می‌تواند مبنای تصمیم متناسب با وضعیت حساس باشد و از قضا نسبت به اصل ۷۹، از وضوح و قدرت بیشتری نیز برخوردار است.

درباره نشانه‌های متن که می‌تواند سبب پذیرش استدلال فوق شود، ابتدا باید بر هدف شورا انگشت گذاشت که «حفظ نظام در همه شئون» است؛ نکته بعدی، متکی بودن شورا و تصمیمات آن بر مصلحت و مقتضیات زمان است. شورا در اتخاذ تصمیمات باید همواره مصالح و شرایط را در نظر گیرد. افزون‌براین، ذات وجود شورا برای شرایط غیرعادی است که تهدیدات و خطرات را دفع کند یا مانع وقوع آن شود. ترکیب اعضای شورا نیز اهمیت دارد؛ فرماندهان عالی ارتش و سپاه از اعضای اصلی این شورا نیستند و ترکیب، کاملاً سیاسی است؛ اعضای که در اعلام شرایط حساس یا زنده نگه‌داشتن آن می‌توانند بیشترین تأثیر را داشته باشند.

یکی دیگر از نشانه‌ها، وظایف شورای عالی امنیت ملی است که همه شئون کشور را ملزم به هماهنگی با شورا کرده است. این به آن معناست که اقتدار بی‌حصری به زمامداران کشور برای مدیریت وضعیت تهدید و اضطرار داده شده و از آنجا که تهدید و امنیت یا احساس آن، در بسیاری از موارد، تابع زمان نبوده و می‌تواند پیاپی بازتولید شود، از حیث «آزادی افراد و بالطبع، حاکمیت مردم، دستخوش تضییق و محدودیت و در محاق و محاصره هیئت زمامداری قرار می‌گیرد» (هاشمی، ۱۳۹۳، ۵۴۴). براساس تحلیل سیدمحمد هاشمی، از آنجا که قانون اساسی، معیاری است که میان قدرت و آزادی، تعادل ایجاد کرده است، اگر در تصمیمات شورا، قدرت بر آزادی مردم غلبه کند، قانون اساسی دیگر موضوعیت ندارد و درعمل، تعلیق شده است. حتی در زمان اضطرار و جنگ نیز که قاعدتاً و منطقاً آزادی‌ها کاهش و قدرت افزایش می‌یابد، باز هم سپردن تصویب این ضرورت بدون نظارت مردم، محل اشکال است.

تحلیل هاشمی ما را به سوی یک مسئله مهم یا شاید شکاف در قانون اساسی هدایت می‌کند که در «وضعیت حساس» باید مورد توجه باشد و آن، تناقض نظری و اجرایی میان اصل ۷۹ و ۱۷۶ است. در اصل ۷۹، نویسندگان قانون اساسی، لزوم تصویب محدودیت‌ها و تعلیق

قانون در شرایط اضطراری را مطابق با سازوکار دموکراتیک و از سوی مجلس شورای اسلامی به‌عنوان نمایندگان مستقیم مردم، آن‌هم به‌مدت ۳۰ روز، به‌بند قانون کشیدند. اصل ۶۹ نیز محور تصمیم‌گیری در شرایط اضطراری را مجلس شورای اسلامی، البته با قید غیرعلنی بودن، ذکر کرده است که نشان‌دهنده باور متن به نقش نمایندگان مجلس در وضعیت‌های بحرانی است؛ این درحالی است که همین محدودیت‌آفرینی را می‌توان در چارچوب اصل ۱۷۶ قرار داد؛ با این تفاوت که مدت‌زمان مشخصی ندارد و تصمیم‌گیرندگان هم محدود به تنی چند از زمامدارانی هستند که (به‌جز ۲ نفر از آن‌ها) نمایندگان مستقیم مردم به‌شمار نمی‌آیند و در نتیجه، تصمیم‌گیری آن‌ها در وضعیت حساس و یا حساس دانستن وضعیت با سنگ‌اندازی کمتر و راحتی بیشتر همراه است. شاید رمز عدم اجرای اصل ۷۹ قانون اساسی نیز در همین مسئله نهفته باشد و زمامداران با دراختیار داشتن اصل ۱۷۶، خود را بی‌نیاز از اصل دست‌وپاگیر ۷۹ دانسته باشند.

ازجمله تناقضات دیگر میان اصل ۱۷۶ و قانون اساسی، که سبب می‌شود این اصل را مهم‌ترین اصل وضعیت حساس بدانیم، این است که شورای عالی امنیت ملی، تحت نظارت رهبری است و اعتبار مصوبات آن نیز وابسته به تأیید این مقام است که می‌تواند مصوبات سایر قوانین و مقررات را به‌شکل جزئی یا کلی، نسخ یا نقض کند و این نه‌تنها قوانین عادی، بلکه اصول قانون اساسی را نیز دربر می‌گیرد. یکی دیگر از مهم‌ترین این اصول، اصل چهارم است که تکلیف آن با اختیارات رهبری و سیاست‌های کلی نظام، ازجمله سیاست‌های امنیتی-دفاعی مشخص نیست و نظریه تفسیری نیز درباره آن صادر نشده است.

۵-۶. قیود قانونی آویزان ساز قانون

قانون اساسی جمهوری اسلامی، از قیدهایی برخوردار است که اگرچه طبیعی هستند، اما می‌توانند متناسب با «وضعیت حساس»، تفسیر یا اعمال شوند. ممنوعیت تعرض به حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن، و شغل اشخاص، مگر به تجویز قانون (اصل ۲۲)؛ آزادی نشریات و مطبوعات، مگر آنکه مخل به مبانی اسلام یا حقوق عمومی باشد (اصل ۲۴)؛ ممنوعیت فاش کردن مکالمات تلفنی، سانسور، استراق‌سمع و هرگونه تجسس، مگر به حکم قانون (اصل ۲۵)؛ ممنوعیت تبعید، مگر به‌موجب قانون (اصل ۳۳)؛ تعیین شرایط انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان و کیفیت انتخابات (اصل ۶۲)؛ عدم انفصال قاضی، مگر به اقتضای

مصلحت جامعه (اصل ۱۶۴)؛ علنی بودن محاکمات، مگر به تشخیص دادگاه (اصل ۱۶۵)؛ تعریف جرم سیاسی توسط قانون (اصل ۱۶۸). این قیود و قوانین می‌توانند مطابق با مصلحت و حساسیت زمانه تعریف شوند. می‌توانند خروجی مصوبات مجلس شورای اسلامی یا خروجی مصوبات سایر نهادها باشند. این قیود به این معناست که متن قانون اساسی، سرشار از امکان‌های پیدا و پنهانی است که اجازه آویزش و زدایش قانون را براساس میل و هدف حاکمان می‌دهد. استراق سمع و تجسس که در قانون اساسی ممنوع است، می‌تواند به راحتی به حکم مصلحت و حساسیت، عملی قانونی و دائمی باشد. هرچیزی می‌تواند اقدام علیه امنیت ملی باشد، هرچیزی می‌تواند مصداق محاربه و مفسد فی الارض باشد.

۷-۵. نهادهای قانون‌گذار قانونی خارج از قانون

اگرچه مجمع تشخیص مصلحت نظام، یکی از نموده‌های حکم حکومتی و تصمیم‌گیری در وضعیت حساس است که در قانون اساسی آشکارا مطرح شده است، اما جدای از آن، با نهادهای دیگری روبه‌رو هستیم که آشکارا منطبق با وضعیت حساس، به تصمیم و قانون‌گذاری می‌نشینند و جدای از اینکه در قانون اساسی از آن‌ها سخنی به میان نیامده است، جایگاه قانون‌گذاری مجلس را نیز زیر سؤال برده‌اند و با این حال، قانونی به‌شمار می‌آیند. در واقع، برخی نهادها در جمهوری اسلامی ایران، با هر عنوانی، آشکارا به قانون‌گذاری و آویزش و زدایش قانون روی آورده‌اند که مبنای تأسیس همه آن‌ها، «وضعیت حساس» و «اضطرارهای دوره‌ای» بوده و در عین اینکه قانونی نیستند (در تضاد با جایگاه انحصاری مجلس شورای اسلامی بوده و گاهی در قانون اساسی نیز ذکری از آن‌ها به میان نیامده است) اما قانونی به‌شمار می‌آیند؛ زیرا، یا بر مبنای حساسیت شکل گرفته‌اند، یا مستظهر به فرمان ولی فقیه هستند. این نهادها برای ماندگاری خود نیز ناگزیر باید به پایایی اضطرار و حساسیت روی آورند. مصوبه‌ها و تصمیم‌های این نهادها با هر عنوانی، اعم از سیاست، قاعده، نقشه، یا الگو، همگی نه در میدان قوانین عادی، بلکه در زمره قانون اساسی و اسناد بالادستی به‌شمار می‌آیند که مجلس شورای اسلامی و همه دستگاه‌ها و نهادها را وادار به پیروی از آن می‌کند.

در افقی باید گفت، با هر روایت و برهان و با هر تفسیر و تبیینی که درباره چندبودگی نهادهای قانون‌گذار بحث می‌شود، این چندبودگی برای «وضعیت حساس» و هم‌راستا با آن است؛ زیرا، حساسیت کشور و حساسیت برخی مسائل که دامن‌گیر کشور شده است، سبب

تشکیل نهادهایی شد که بدون پاسخ‌گویی به افکار عمومی و گرفتاری در دالان‌های قانون‌گذاری و ماندن در پشت سازوکارهای شورای نگهبان، تصمیم می‌گیرند، حکم می‌کنند، قانون می‌گذارند و همه‌وهمه را ملزم به پیروی از آن می‌کنند.

۱-۷-۵. شورای عالی انقلاب فرهنگی

این نهاد، که تأسیس آن ریشه در وضعیت حساس ابتدای انقلاب داشت و کارکرد آن در همان دوره، درخور توجه بود، از اساس می‌بایست موقت باشد، اما دائمی شد، گسترش یافت و از آنجاکه بقای آن نیازمند ظهور و بروز اداری و گردش کار بود، بر دامنه مأموریت‌ها و اهدافش افزوده شد و به‌جایی رسید که در ۲۰ آبان ۱۳۷۶، در مصوبه ۱۰۲۸ برای خود، شأن قانون‌گذار قائل شد و قید کرد که «تصمیمات و مصوبات [شورا]، لازم‌الاجرا و در حکم قانون است».

شورای عالی انقلاب فرهنگی، از آن دست نهادهایی است که تحلیل و تبیین آن، به‌ویژه در میدان حقوقی، بسیار گسترده و پیچیده است و این جدای از وجود موازی‌کاری و تداخل وظایف با طیف گسترده‌ای از سازمان‌ها؛ نامشخص بودن جایگاه مصوباتش؛ نامعین بودن نسبتش با قانون اساسی، شورای نگهبان و مجمع تشخیص؛ عدم تأثیرگذاری نقشه‌های پرشمار و وظایف بسیار گسترده و متنوعش، از آن روست که در قانون اساسی، هیچ‌ذکری از آن به‌میان نیامده است، اما چون به‌دستور ولی‌فقیه تأسیس شده، شرعی، قانونی، و لازم‌الاجرا و از مصادیق حکم حکومتی است.

تشریح عملکرد شورای عالی انقلاب فرهنگی، نشانگر این است که نه تنها همه وظایف آن کلی و مبهم است، بلکه نوعی آشفتگی نیز در آن هویدا است. از جمله اینکه مسئله وجودی تأسیس شورا و بیشتر کارکردها و اهداف آن در راستای مسائل آموزش و پژوهش، همسو با وظایف دانشگاه‌ها و آموزش و پرورش است؛ اما در بیانات رهبری نظام و مصوبه ۱۰۲۸ شورا، اهداف و وظایف این شورا هرگز در انحصار حوزه آموزش و پژوهش نبوده است، بلکه متولی و سیاست‌گذار در همه حوزه‌های فرهنگی است؛ اما این «فرهنگ» در اهداف، فعالیت‌ها، و حتی عنوان شورا، تحدید نشده و سردرگمی در تحدید فرهنگ، سبب سردرگمی در وظایف آن نیز شده است. این موجب شده است، شورای انقلاب فرهنگی به‌طور ویژه با وزارت‌خانه‌های علوم، آموزش و پرورش، فرهنگ و ارشاد، و در برخی موارد، با وزارت امور خارجه و سازمان فرهنگ و ارتباطات، اشتراک هدف داشته باشد، در حوزه اختیارات آن‌ها وارد، یا سبب کاهش

اختیارآتشان شود. افزون‌براین، مصوبات شورا می‌تواند با قانون اساسی، قوانین و وظایف مجلس شورای اسلامی، وظایف ذاتی شورای نگهبان، وظایف مجمع تشخیص، و مصوبات شوراهای دیگری از جمله شورای عالی فضای مجازی نیز زاویه داشته باشد.

همچنین، اسنادی بسیار کلی، مبهم، و انتزاعی مانند نقشه جامع علمی کشور، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، نقشه مهندسی فرهنگی، و سند دانشگاه اسلامی می‌تواند در تقابل و این همان‌گویی با قانون اساسی، سازمان‌های فرهنگی، و سیاست‌های کلی نظام (سیاست‌های برنامه پنج‌ساله، سند چشم‌انداز بیست‌ساله، الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت، سیاست‌های کلی ایجاد تحول در نظام آموزش و پرورش) باشد.

سرجمع همه توجه‌ها و استدلال‌ها، به‌ویژه بیانات رهبری جمهوری اسلامی ایران، این است که بایسته است تا نهادی به‌عنوان مغز متفکر حوزه فرهنگی کشور وجود داشته باشد تا بتواند سیاست‌گذار، قانون‌گذار، هدف‌گذار، و حتی ناظر اجرای امور باشد و انقلاب اسلامی ایران که انقلابی فرهنگی بود، باید قرارگاهی را در راستای تعمیق، نهادینگی، و معرفی این فرهنگ تجهیز کند.

تشریح وضعیت پیچیده و سردرگم شورای عالی انقلاب فرهنگی حاکی از «وضعیت حساس» است؛ به‌این‌معنا که برای اسلامی شدن همه امور همسو با خواست حاکمیت، عرصه فرهنگ، زیربنایی‌ترین بعد است؛ ازاین‌رو، لازم است شورایی وجود داشته باشد و رهبری، اعضای آن را مطابق با حساسیت‌های فرهنگی انتخاب کنند. درواقع، این شورا که مدخلیتی در قانون اساسی ندارد، رسماً و با اجازه ولی‌فقیه به قانون‌گذاری روی آورده و برخی از اصول قانونی، ازجمله انحصار قانون‌گذاری مجلس، را به حکم حساسیت فرهنگ، با آویزش و زدایش دائمی روبه‌رو کرده است. به‌بیان روشن‌تر، حتی شورا و مصوباتش می‌تواند به بازتولید پیایی وضعیت حساس منجر شود؛ به‌این‌ترتیب که چون وضعیت فرهنگ، حساس است و هجوم و غلبه فرهنگ غربی، خطری برای موجودیت نظام جمهوری اسلامی به‌شمار می‌آید، پیوسته باید با صدور الگوها و نقشه‌هایی، فرهنگ را مدیریت و مهندسی، و فرهنگ اسلامی را ترویج کرد؛ اما از آنجاکه ذات فرهنگ، «مدیریت‌پذیر» و «مهندسی‌گونه» نیست، این کار سبب واکنش‌های عمومی و بازتولید وضعیت حساس شده و این رویه، پیوسته تکرار می‌شود.

می‌توان مدعی شد که شورای عالی انقلاب فرهنگی در طول دوران فعالیت خود در عرصه پاسداشت و تعمیق فرهنگ، آن‌گونه که مرادش بوده، موفقیتی نداشته و پیوسته بر دوری از

اهدافش افزوده شده است: «... امروز غرب تقریباً تمام ساحات وجودی بسیاری از افراد جامعه ما را تسخیر کرده است؛ بنابراین، شکافی بسیار عمیق، معنادار، و هراس‌انگیز میان اهداف و مقاصد موردنظر در تشکیل شورای عالی انقلاب فرهنگی با واقعیت‌ها وجود دارد و فریبکارانه نمی‌توان این شکاف را که پاسخ‌های فن‌سالارانه، بوروکراتیک، و سیاسی نمی‌تواند تبیین‌کننده آن باشد، نادیده گرفت» (عبدالکریمی، ۱۳۹۳/۱۱/۲۰). این تحلیل به نسبت واقعی، نشان از آن دارد که به جای اینکه ذات شورای عالی انقلاب فرهنگی و تعریف‌های ارائه‌شده از وضعیت حساس و اعمال زدایش و آویزش قانون، موردبازبینی و محل پرسش قرار گیرد، محملی برای تمديد وضعیت حساس و انواع سندنویسی بالادستی شده است و با قید وضعیت حساس پیش می‌رود. جدای از این، باید به فعالیت‌های جاری شورا در حوزه قوانین و آیین‌نامه‌های دانشگاهی و انتخاب رؤسای دانشگاه‌ها و گزینش هیئت‌علمی نیز اشاره کرد که خود مطابق با وضعیت حساس است.

۲-۷-۵. شورای عالی فضای مجازی

با اینکه قوانین، سیاست‌ها، قواعد و مقررات مربوط به «فضای مجازی» می‌توانست از رهگذر قانونی و اصیل خود، یعنی مجلس شورای اسلامی، پیش رود، حتی با اینکه می‌توانست در قالب سیاست‌های کلی نظام و در دستورکار مجمع تشخیص باشد، یا حتی می‌توانست با توجه به فرهنگی بودن مسئله در چارچوب وظایف شورای عالی انقلاب فرهنگی قرار گیرد، اما در ۱۷ اسفند ۱۳۹۰ براساس فرمان رهبری، مقرر شد شورای عالی فضای مجازی کشور با اختیارات کافی، به منظور سیاست‌گذاری، تصمیم‌گیری، و هماهنگی در فضای مجازی شکل گیرد و مصوبات آن، وجهه قانونی داشته باشد.

آنچه درباره شورای عالی انقلاب فرهنگی گفته شد، در مورد این شورا نیز صادق است؛ زیرا، هردو نهاد، توسط مقام رهبری و برپایه اصول ۵۷ و ۱۱۰ قانون اساسی تشکیل شده‌اند و نهادهای دیگر، حق ردّ مصوبات این شورا را نداشته و ملزم به اجرای آن هستند. قائل شدن صلاحیت برای این شورا در تصویب قوانین و مصوبات لازم‌الاجرا، سبب می‌شود که در زمره نهادهای قانون‌گذار در وضعیت حساس قرار گیرد. موازی‌کاری، مشخص نبودن جایگاه قانونی مصوبات، تداخل وظایف، نظارت‌ناپذیری، ناپاسخ‌گویی، نامردمی بودن، به‌زیرآوری جایگاه مجلس، آویزش و زدایش بسیاری از قوانین و اصول و نیز مطالبه‌گری از نهادهایی که با آن

تداخل وظیفه ایجاد کرده است، از نمونه‌هایی است که نشان می‌دهد، این شورا متناسب با وضعیت حساس ساختگی شکل گرفته و مطابق با آن عمل می‌کند و پایایی و تداوم آن نیز متناسب با وضعیت حساس توجیه می‌شود و با اینکه قانونی نیست، اما قانونی است.

۳-۷-۵. شورای عالی هماهنگی اقتصادی سران قوا

از آن گونه نهادهایی که آشکارا به دلیل «وضعیت حساس» تأسیس شد تا برخی مسائل را خارج از روال قانونی پیش برده و به آویزش و زدایش قانون اساسی روی آورد، شورای عالی هماهنگی اقتصادی سران قواست که در پی خروج ایالات متحده از برجام در سال ۱۳۹۷ و آغاز دور تازه‌ای از بحران اقتصادی کشور تشکیل شد. این شورا که در حوزه سیاست‌های اقتصادی به وضع قانون همت می‌گمارد، وضعیت بسیار وخیم‌تری از سایر نهادها و شوراها به لحاظ قانونی بودن و جایگاه قانونی دارد. نه تشکیل این شورا مستند و فرمانی دارد و نه سندی درباره جایگاه و تصمیمات آن دیده می‌شود. به نظر می‌رسد، تشکیل شورای یادشده در ابتدا، راهکاری موقتی برای گذر از بحران بوده باشد، اما از آنجاکه نظام جمهوری اسلامی نشان داده است که میل فراوانی به نهادسازی و دائمی کردن آن‌ها دارد، به یکباره با انتخاب دبیر در سال ۱۴۰۰، شکلی دائمی به خود گرفت و تاکنون نیز به موجب فرابخشی بودن، مصوبات لازم‌الاجرای پرشماری را وضع و ابلاغ کرده است که یک نمونه آن، مصوبه مولدسازی اموال دولت بود که دست‌کم ۳۰ اصل قانون اساسی را تعلیق کرد.

۳-۸-۵. فراوانی قانون و تبصره

فراوانی قوانین، تبصره‌ها، و نهادهای قانون‌گذار، دقیقاً چیزی است که منطق وضعیت حساس ایجاب می‌کند. یکی از ایرادهای وارده به سنت حقوقی ایران، همواره فراوانی قانون است. حدود ۱۱۵ سال است از نهاد قانون‌گذاری در ایران می‌گذرد و در این سال‌ها، حدود ۱۳ هزار قانون تصویب شده است؛ اما فرانسه با پیشینه بیش از ۲۰۰ سال نهاد قانون‌گذاری، حدود ۴۰۰۰ قانون تصویب کرده است. در واقع، حجم قوانین در ایران به اندازه‌ای است که گفته می‌شود: «ایران، بیشترین قوانین ناسخ و منسوخ را در دنیا دارد» و نکته عجیب‌تر اینکه این تنها شامل قوانین عادی مصوب مجلس است و حجم بسیار زیاد قوانین و مصوبات نهادهای قانون‌گذار دیگری که به آن‌ها اشاره کردیم را در بر نمی‌گیرد و پایانی نیز برای آن متصور نیست. به بیان روشن‌تر، وضعیت حساس در جمهوری اسلامی، تعلیق قوانین نیست، بلکه

فراوانی قوانین است که هم در بستر قوانین عادی و هم در بستر قوانین بالادستی، خودنمایی می‌کند. این فراوانی، زمینه را برای مدیریت وضعیت حساس فراهم، و شرایط اضطراری را توجیه قانونی می‌کند؛ از این رو، قانون‌گرایی در کانون گفتمان سرآمدان سیاسی کشور قرار می‌گیرد و هر امر اضطراری یا هر عمل غیرقانونی، کاملاً قانونی به‌شمار می‌آید؛ زیرا، این فراوانی، تضمینی برای مدیریت قانونی هر رخداد یا هر مسئله‌ای مطابق با میل حکومت در وضعیت بر ساخته حساس است؛ به‌گونه‌ای که متهم به آویزش و زدایش قانون نشود.

ناسازگاری قوانین و کلی بودن آن‌ها - حتی با وجود غنا و استحکام - دستاویزی است تا برخلاف میل و ابرام حاکمیت، رنگ اجرا به خود نگیرد؛ اما متأسفانه به‌جای بازنگری در آن رویه، به‌منظور اجرایی شدن، دیگر بار نهاد تازه‌ای تأسیس شده یا سند و قانونی نگاشته می‌شود. شاید ابلاغ «سیاست‌های کلی قانون‌گذاری» - که خود در زمره سیاست‌های کلی نظام است - در این راستا باشد. وضعیت افراط‌گونه قانون‌گذاری و سندنویسی در کشور به‌اندازه‌ای گسترده شده که حاکمیت، خود به آن پی برده و برای رفع آن به تنظیم و ابلاغ سیاست‌هایی روی آورده است که از بنیاد، نه تنها بر طرف‌کننده آن مشکلات نیست، بلکه خود، گرفتار تمام بحران‌ها و معضلاتی است که پیش از این گفتیم؛ زیرا، دوباره سندی جدید و در نتیجه، قانونی جدید را پیش کشیده که نظام قانون‌گذاری را آشفته‌تر می‌کند.

سیاست‌های کلی نظام قانون‌گذاری را که از نظر بگذرانیم، با متنی کش‌دار، کلی و پرابهام روبه‌رو می‌شویم؛ در حالی که بند نهم این سیاست‌ها، بر عدم ابهام و کلی‌گویی قوانین تأکید کرده است. همچنین، جدای از اینکه برخی از بندهای آن، دوباره‌گویی دوباره‌گویی‌ها و برخی نیز بیان واضحات میدان قانون‌گذاری است، اما برخی از بندها، تأمل‌برانگیز است. از جمله بند ۳ که مقرر کرده است: «تعیین سازوکار مناسب برای عدم مغایرت مقررات با قانون اساسی». مگر قرار است غیر از سازوکار شورای نگهبان، که اصل صریح قانون اساسی و آموزه‌های رهبر انقلاب اسلامی است، نهاد و سازوکار دیگری به بررسی عدم مغایرت مقررات با قانون اساسی پردازد؟ یا بند «۱» و «۲» نیز به ایجاد سازوکار لازم برای انطباق قوانین با شرعیات و اصل «۴» می‌پردازد که این نیز در زمره وظایف شورای نگهبان است. مگر اینکه حساسیت به‌گونه‌ای تعریف و تعیین شود که نیازمند وجود نهادی موازی با شورای نگهبان باشیم. در افقی دیگر، خوانش سیاست‌های کلی نظام قانون‌گذاری نشان می‌دهد که این سیاست‌ها نه به‌منظور بر طرف کردن معضلات و آویزش و زدایش قانون، بلکه از اساس برای تعمیق، گسترش، و مدیریت وضعیت حساس است.

نتیجه‌گیری

در «علم حقوق»، مراد از وضعیت استثنایی و مفاهیم وابسته، این است که بی‌تردید هر سامان سیاسی‌ای با پدیده‌ها و بحران‌های غیرمنتظره و غیر معمولی چون جنگ خارجی، شورش داخلی، انقلاب، قحطی و مواردی از این دست روبه‌رو می‌شود که مدیریت در آن شرایط ممکن است با قوانین عادی ممکن نباشد و از این‌رو، منطقاً باید با کنار گذاشتن آن قوانین به‌طور موقت، از رهگذر قوانین متناظر با بحران، از آن وضعیت خارج و قانون اساسی و سنت حقوقی را پاسداری کرد. این چیزی است که در همه سنت‌های حقوقی دنیا، چه با اذعان در متن قانون اساسی (چون فرانسه) و چه بدون اذعان در متن (چون ایالات متحده آمریکا) پذیرفته شده و در طول تاریخ، از جمهوری روم تا کنون، همواره وجود داشته است. در قانون اساسی جمهوری اسلامی نیز اصل ۷۹ آشکارا به این تعلیق موقت برای گذر از بحران‌ها فرمان داده است.

اما از منظر علم سیاست و جامعه‌شناسی سیاسی و شاید حتی از منظر فلسفه حقوق که به پنداره وضعیت استثنایی می‌نگریم، چیزی متفاوت از ایستار علم حقوق بر ما آشکار می‌شود؛ چیزی که والتر بنیامین و جورجو آگامبن، آن را در یک انتظام علمی قرار داده و به این رسیده‌اند که وضعیت استثنایی و اضطراری به دستاویزی برای حاکمان تبدیل شده است تا هر زمان که اراده کنند، قانون را به نفع خود و مطابق با نیت خود تعلیق کنند و امروزه این تعلیق هرگز موقتی نبوده، بلکه دائمی شده است. حتی به‌زعم آگامبن، امروزه وضعیت استثنایی به یک وضعیت امنیتی و پلیسی تبدیل شده است تا جامعه را با استفاده از روش‌های بیومتریک گسترده و نامحسوس، در چارچوب یک «اردوگاه» و «زیست‌عریان» کنترل کنند.

براساس توضیحات ارائه‌شده، سامان سیاسی حاکم بر ایران نیز در یک افق کلان، دچار یک وضعیت استثنایی دائمی با عنوان «وضعیت حساس» است؛ وضعیتی که در کنار گونه‌های دیگر وضعیت استثنایی قرار دارد و جدای از ویژگی‌های یکسان با آن‌ها، از ویژگی‌های منحصر به فردی نیز برخوردار است. اگرچه در ایستار علم حقوق، مدیریت وضعیت استثنایی در چارچوب اصل ۷۹ است و از اساس، آویزش و زدایش قانون، امری طبیعی و پذیرفته‌شده است، اما از منظر علم سیاست و فلسفه و چارچوب نظری آگامبن، درحالی‌که اصل ۷۹ تاکنون هرگز اجرایی نشده است، اما این به معنای عدم آویزش و زدایش قانون در جمهوری اسلامی نیست؛ بلکه سامان سیاسی حاکم بر ایران با تمسک به امکان‌های نهفته در قانون اساسی، اصل دست‌وپاگیر ۷۹ را با تعلیق روبه‌رو کرده و برای مدیریت وضعیت همیشه‌حساس

و استثنا، از آن امکان‌ها بهره می‌گیرد؛ به گونه‌ای که هرگز متهم به تعلیق قانون یا بی‌قانونی نشود. اگر در چارچوب وضعیت اضطراری مندرج در علم حقوق، وضعیت‌های اضطراری ناشی از جنگ، شورش، و موارد غیررایج و احتمالی است که ممکن است گاهی رخ دهد و جامعه را تحت الشعاع قرار دهد، اما نگره نگارندگان در پرتو «تخصیص» این است که این مصادیق در وضعیت حساس حاکم بر ایران، به گونه‌ای دیگر تعریف شده و حالتی دائمی به خود گرفته است؛ وضعیت حساس ناشی از ضرورت ساخت تمدن نوین اسلامی، اقتضاهای عصر ظهور، گسترش اسلام ناب محمدی^(ص)، مقابله با تهاجم فرهنگی، خودکفایی، اشتغال‌زایی، تحریم، حمایت از مستضعفان جهان، و موارد بسیار زیاد دیگر؛ از این رو، مدیریت و حکمرانی متناسب با این وضعیت‌های حساس که از تولد انقلاب اسلامی تاکنون تداوم داشته است، از یکسو نیازمند زدایش و آویزش قانون است و از سوی دیگر، امکان بهره‌گیری از اصل ۷۹ وجود ندارد.

براین مبنا، هدف نوشتار حاضر این بود که نشان دهد، آویزش و زدایش قانون در وضعیت حساس کنونی، متکی به مفاهیمی چون «براساس موازین اسلام، احکام حکومتی، معضلات نظام، سیاست‌های کلی نظام، تفسیر قانونی، قیود قانونی»، اصولی چون «اصل ۴، ۵، ۲۲، ۲۴، ۲۵، ۳۳، ۵۷، ۶۲، ۹۸، ۱۰۷، ۱۱۰، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۸، ۱۷۶»، رویه‌هایی چون «نهادهای متعدد قانون‌گذاری و تعداد زیاد قوانین، تبصره‌ها و اسناد و الگوها» است که می‌توان از آن با عنوان «منظومه برساخته غیرقانونی قانونی» یاد کرد.

این سازوکار نشانگر آن است که سامان سیاسی، بر پایه این منظومه، هرگز خود را در برابر اتهام «تعلیق قانون»، به ویژه قانون اساسی، قرار نمی‌دهد و هر تصمیمی، هر چند تصمیمی که با اصول قانون اساسی و شرع در تعارض و تضاد باشد، را قانونی و حتی برتر از آن‌ها می‌داند؛ اما باید گفت، این منظومه، نه معلق‌کننده قانون، بلکه زداینده قانون اساسی و در تضاد آشکار با جمهوریت است که به حکم حساسیت، قانونی به‌شمار می‌رود. از آنجاکه وضعیت، حساس دانسته می‌شود، روند عادی حل مسائل کنار گذاشته می‌شود؛ برای هر عرصه و میدانی، شورا، مجمع، سند، الگو، قانون، یا تبصره‌ای پیش آورده می‌شود تا فراتر از قانون به نگارش قانون بپردازد و جامعه‌ای کنترلی را رقم بزند.

سخن پایانی اینکه حاکمان و سامان سیاسی حاکم بر ایران، در حد اعلا، همه امکان‌های قانون اساسی را برای مدیریت وضعیت همیشه حساس برساخته، به خود «تخصیص» داده‌اند و به بیان ریکور، «متن» را به نفع خود و میل و هدف خود در هر دوره‌ای به پرواز درمی‌آورند.*

منابع

- آقابابایی، حسین (۱۴۰۰). مطالعه تطبیقی حقوق وضعیت اضطراری با نگاهی به مدیریت بیماری کووید ۱۹؛ از مبانی قانونی تا تجویز مداخله کیفری. مجله حقوقی دادگستری، ۸۵، (۱۱۶)، ۳۱-۱.
- احمدی، بابک (۱۳۸۰). ساختار و هرمنوتیک. تهران: گام نو.
- ارسطا، محمدجواد؛ حبیب‌نژاد، سیداحمد؛ گودرزی، احمد (۱۴۰۲). الزامات حقوقی ضمانت اجرای سیاست‌های کلی نظام. مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران. ۵۳ (۲). ۸۱۱-۸۲۹.
- اسماعیلی، محسن؛ منصوریان، مصطفی (۱۳۸۱). درآمدی بر نقش مجلس شورای اسلامی در حسن اجرای سیاست‌های کلی نظام. حقوق عمومی. ۱ (۲). ۲۲-۱.
- الهی خراسانی، علی (۱۳۸۹). حجیت حکم حکومتی در صورت یقین به مخالفت با واقع. علوم سیاسی باقرالعلوم. ۴۹. ۳۶-۱۳.
- امیری، مصطفی؛ حق‌پناه، رضا؛ محمدیان، علی (۱۳۹۵). پژوهشی در باب ماهیت حکم حکومتی، حکومت اسلامی. ۲۱ (۴). ۵۴-۳۳.
- بابایی، مجید (۱۳۹۰). شرعیات حکم حکومتی. حکومت اسلامی. ۶۲ (۴). ۱۵۴-۱۲۹.
- پالمر، ریچارد (۱۳۷۷). علم هرمنوتیک، ترجمه سعید حنایی کاشانی. تهران: هرمس.
- پژوهشکده شورای نگهبان (۱۳۹۷). قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به همراه نظرات تفسیری شورای نگهبان.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۱). ولایت فقیه: ولایت، فقهت و عدالت. قم: اسراء.
- حسینی، محمدرضا؛ فیاضی، داوود (۱۳۹۸). نظام حقوقی وضعیت استثنایی بنیان‌های نظری و رهیافت‌های عملی. تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- حسینی خامنه‌ای، سیدمحمد (۱۳۶۹). اصل چهارم قانون اساسی. کانون وکلا، ۱۵۲ و ۱۵۳، ۴۲-۷.
- حسینی داورانی، سیدعباس (۱۴۰۱). وضعیت حساس: نمایش آپوریای قانون و استثنا در جمهوری اسلامی ایران. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۸ (۱)، ۸۸-۴۷.
- خلیلی، محسن (۱۴۰۰). هزارتوی قانون اساسی. تهران: میزان.
- خلیلی، محسن (۱۴۰۲). درس گفتار بمب‌های کارگذاشته‌شده در قانون اساسی. جلسه نهم. در دسترس در:

<https://t.me/kabkekebek>

خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۵). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

سیفی مازندرانی، علی‌اکبر (۱۴۲۸). دلیل تحریر الوسیله ولایت الفقیه. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

شاملو، باقر؛ یوسفی، ابوالفضل (۱۳۹۲). ضوابط حاکم بر اعلام وضعیت اضطراری و اعمال محدودیت‌های کیفری فوق‌العاده. تحقیقات حقوقی. ۱۴، ۱۳۰-۱۰۳.

صفرآهنگ، رسول (۱۳۹۹). نقد فرانظری مبانی هستی‌شناختی حکمرانی دولت‌ها در سیاست‌گذاری سلامت برای کنترل همه‌گیری کووید ۱۹ (مطالعه موردی ایران). پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۵ (۲)،

۲۲۴-۱۸۳.

صدر، سیدمحمدباقر (۱۴۰۶). دروس فی علم الاصول، الحلقة الاول. بیروت: دارالکتاب اللبنانی، مکتبة المدرسه.

صورت مشروح مذاکرات شورای بازنگری قانون اساسی (۱۳۶۹). تهران: اداره کل قوانین مجلس شورای اسلامی.

صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی (۱۳۶۴). تهران: اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی.

طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۸۷). بررسی های اسلامی. به کوشش سیدهادی خسروشاهی. قم: بوستان کتاب.

علیخانی، مصطفی (۱۳۹۴). تأثیر وضعیت اضطراری بر حقوق شهروندی در نظام حقوقی ایران و فرانسه. ونوس قره‌باغی. محمدکاظم کاوه پیش قدم. مرودشت: دانشگاه آزاد اسلامی. (پایان نامه منتشر نشده).

عبدالکریمی، بیژن (۱۳۹۳/۱۱/۲۰). نقد عملکرد شورای عالی انقلاب فرهنگی. پایگاه خبری مشرق. در دسترس در:

<https://www.mashregnews.ir/news/388007>

عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۷۹). فقه سیاسی. ج ۲. تهران: امیرکبیر. غلامی، علی؛ بهادری جهرمی، علی (۱۳۹۲). مفهوم، ماهیت و نظارت بر اجرای سیاست‌های کلی نظام. بررسی های حقوق عمومی. ۱(۳). ۷۲-۵۱.

کاتوزیان، امیرناصر (۱۳۸۳). اصول منطقی حاکم بر تفسیر قانون اساسی. حقوق اساسی، ۲(۳). ۳۰۸-۳۰۳.

کعبی، عباس؛ فتاحی زفرقندی، علی (۱۳۹۵). سیاست‌های کلی نظام: راهکار ارتقای نظام قانون‌گذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران. دانش حقوق عمومی، ۵(۱۵)، ۱۲۲-۹۹.

محبی، داود؛ کرمی، حامد (۱۳۹۵). ماهیت‌شناسی الگوهای پاسخ به وضعیت‌های اضطراری با تأکید بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. آفاق امنیت، ۳۲، ۹۸-۶۷.

محبی، داود (۱۳۹۴). حقوق بشر در وضعیت اضطراری، مطالعه در حقوق بین‌الملل بشر و حقوق اساسی ایران. حسین رحمت‌الهی، مهدی رحمتی. تهران: دانشگاه تهران (رساله منتشر نشده).

مطهری، مرتضی (۱۳۶۸). اسلام و مقتضیات زمان. ج اول. تهران: صدرا. مشهدی، علی؛ دارایی، علی؛ قارلقی، صدیقه (۱۳۹۹). شرایط استثنایی و استثنای حاکمیت قانون (موردپژوهشی رویکرد خبرگان قانون اساسی به وضعیت‌های اضطراری). پژوهش‌های نوین حقوق

اداری. ۲(۴). ۵۶-۳۹.

منتظری، حسینعلی (۱۳۷۳). رساله استفتائات. تهران: تفکر. نائینی، محمدحسین (۱۳۸۲). تنبیه‌الامة و تنزیه‌الملة. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.

نجف‌زاده، رضا؛ جزایی، محدثه (۱۴۰۰). وضعیت استثنایی و کرونارنگی سیاست. رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، ۱(۱۳). ۲۰۶-۱۷۷.

نصیری حامد، رضا (۱۳۹۹). بحران کرونا به مثابه مجالی برای بازاندیشی در وضعیت سیاسی اکنون. پژوهشنامه علوم سیاسی. ۲(۱۵). ۲۶۱-۲۲۵.

واعظی، احمد (۱۳۸۰). درآمدی بر هرمنوتیک. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
 هاشمی، سیدمحمد (۱۳۹۳). حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران. ج دوم: حاکمیت و نهادهای
 سیاسی، ویرایش ششم، تهران: میزان.
 هریمی‌نژاد، کمال‌الدین؛ سلیمانی، مانده (۱۳۹۵). تعلیق حقوق و آزادی‌ها در قانون اساسی جمهوری
 اسلامی ایران در پرتو اسناد حقوق بشری. حقوق اسلامی، ۵۰ (۱۳): ۶۰-۳۷.
 یوسف‌زاده، محمد؛ ملکوتی هشتجین، حسین (۱۳۹۷). واکاوی اختیارات ویژه مقام عالی حکومتی در
 وضعیت اضطراری؛ نگاهی بر اندیشه کارل اشمیت و نظام حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران.
 حقوق اساسی، ۱۵ (۲۹): ۹۱-۱۱۹.

Agamben, Giorgio (2005). *State of Exception*. translated by Kevin Attell, Chicago: The University of Chicago Press.

Agamben, Giorgio (2013). For a Theory of Destituent Power. Public lecture in Athens, available in: www.chronosmag.eu/index.php/g-agamben-for-a-theory-of-destituentpower.html.

Agamben, Giorgio (2015). De l'Etat de droit à l'Etat de sécurité. *lemonde*, available In: https://www.lemonde.fr/idees/article/2015/12/23/de-l-etat-de-droit-a-l-etat-de-securite_4836816_3232.html.

McConkey, Michael (2013). Anarchy, Sovereignty, and the State of Exception: Schmitt's Challenge. *The Independent Review*, 17(3), (Winter 2013), 415-428.

Rigi, Jakob (2012). The Corrupt State of Exception: Agamben in the Light of Putin. *Social Analysis: The International Journal of Anthropology*, 56 (3), 69-88.

Schmitt, Carl (2014). *Dictatorship. From the Origin of the Modern Concept of Sovereignty to Proletarian Class Struggle*. trans. by M. Hoelzl and G. Ward, Cambridge: Polity Press.

Schmitt, Carl (2005). *Political Theology. Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. trans. by G. Schwab, Chicago: University of Chicago Press.